

STUDIJA / 3

MIGRANTI ODLAZE, MRŽNJA OSTAJE

ANTIMIGRANTSKA EKSTREMNA
DESNICA U SRBIJI

Autori:

Predrag Petrović

Marija Ignjatijević

BCBP

Mart 2022.

Studija / 3

MIGRANTI ODLAZE, MRŽNJA OSTAJE

ANTIMIGRANTSKA EKSTREMNA DESNICA U SRBIJI

Autori:

Predrag Petrović

Marija Ignjatijević

Ova studija je objavljena uz podršku PREVEX projekta – Prevencija nasilnog ekstremizma na Balkanu i MENA regionu. PREVEX je finansijski podržan od strane Horizon 2020 istraživačkog i inovacionog programa EU, donatorski broj 870724

Mart 2022.

Sažetak

Ekstremna desnica je prisutna u Srbiji još od oružanog raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1990-ih godina. Njenu tematsku okosnicu predstavljaju srpski nacionalizam i šovinizam, očuvanje patrijarhalne porodice i suprotstavljanje istopolnim brakovima, kao i antiglobalizam, te jačanje veza sa Rusijom. Migranti nisu bili tema ekstremnih desničara čak ni u vreme „migrantske krize“ 2015. i 2016. godine, kada je kroz Srbiju prošlo oko milion izbeglica. Do promene je došlo pre tri godine, kada su desničarske političke partije „Dveri“ i „Dosta je bilo“ počele da plaše građane da će postati manjina zbog masovnog naseljavanja migranata u Srbiji. Jedan broj ekstremno desničarskih grupa prihvata ovakvu retoriku, koja ubrzo prerasta u akcije „građanskih hapšenja“, presretanja i zastrašivanja „ilegalnih“ migranata. Osim neposrednih posledica, kao što su maltretiranje i zastrašivanje migranata, ovakve aktivnosti ekstremnih desničara imaju i dugoročne, manje vidljive posledice po društvo u Srbiji, kao što je uticanje na širenje stavova i vrednosti suprotnih demokratskom poretku. Zato je važno utvrditi ko su glavni akteri koji danas stvaraju i šire antimigrantske narative, zbog čega su oni to (iznenada) počeli da rade, te šta ljude čini podložnim tim narativima. Važno je identifikovati i koji su glavni antimigrantski narativi i poruke, kao i koje mehanizme i kanale za privlačenje pažnje i širenje uticaja na širu publiku upotrebljavaju ekstremni desničari. Da bismo odgovorili na ova pitanja, sproveli smo 42 intervjua, te analizirali objave najaktivnijih ekstremno desničarskih grupa i pojedinaca na društvenim mrežama tokom 2021. godine.

Sadržaj

UVOD	7
METODOLOGIJA	8
RAZLOZI RASTA ANTIMIGRANTSKE EKSTREMNE DESNICE	10
GLOBALNI FAKTORI RASTA ANTIMIGRANTSKE EKSTREMNE DESNICE	10
ŠOKOVI I KRIZE KAO PODSTICAJ ZA EKSTREMNU DESNICU	10
VELIKA MIGRANTSKA KRIZA	11
PANDEMIJA VIRUSA COVID-19, STRAHA I ANKSIOZNOSTI	12
INTERNET I DRUŠTVENE MREŽE	13
FAKTORI RASTA ANTIMIGRANTSKE DESNICE U SRBIJI	15
MLADI U LOŠIJEM SOCIOEKONOMSKOM POLOŽAJU PODLOŽNIJI EKSTREMNIM IDEJAMA	15
NISKO POVERENJE U INSTITUCIJE KAO POSLEDICA URUŠAVANJA DEMOKRATIJE	16
BLAGONAKLON ODNOS DRŽAVE PREMA EKSTREMNOJ DESNICI	17
PROFITABILNE TEME ZA DESNIČARSKE GRUPE	20
GLAVNI AKTERI I NAČINI ŠIRENJA ANTIMIGRANTSKIH NARATIVA	22
POLITIČKE STRANKE KSENOFOBNE TOKOM IZBORNE KAMPANJE	22
MIGRANTI NA UDARU EKSTREMNO DESNIČARSKIH GRUPE	23
LOV NA MIGRANTE	23
ANTIMIGRANTSKI PROTESTI	24
LOKALNO DELOVANJE EKSTREMNIH DESNIČARA	25
ANTIMIGRANTSKE FEJSBUK GRUPE	27
„UZIMANJE PRAVDE U SVOJE RUKE” POD UTICAJEM ANTIMIGRANTSKIH NARATIVA	28

NARATIVI I PORUKE ANTIMIGRANTSKE EKSTREMNE DESNICE	29
MIGRANTI SU KRIMINALCI	29
MIGRANTI NAPADAJU I SILUJU ŽENE	30
MIGRANTI NASELJAVAJU SRBIJU	31
MIGRANTI ISLAMIZUJU SRBIJU	32
MIGRANTI SU TERORISTI	32
MIGRANTI SU ZAŠTIĆENI KAO „BELI MEDVEDI”	33
MANIPULACIJAMA DO ŠIRE PODRŠKE	35
RODNA DIMENZIJA ANTIMIGRANTSKE DESNICE	38
ISKORIŠĆAVANJE ŽENSKIH PRAVA ZA ŠIRENJE ANTIMIGRANTSKE AGENDE	38
MUŠKARCI ŠTITE ŽENE OD NAPADA MIGRANATA	39
TARGETIRANJE NOVINARKI I AKTIVISTKINJA KOJE POMAŽU MIGRANTIMA	41
POSLEDICE DELOVANJA ANTIMIGRANTSKE EKSTREMNE DESNICE	43
NORMALIZACIJA MRŽNJE	43
ŠIRENJE STRAHA I RECIPROČNA RADIKALIZACIJA	45
ZAKLJUČAK I PREPORUKE	47
IZVORI I BELEŠKE	49
SPISAK SKRAĆENICA I GRAFIKONA	56
O AUTORIMA	57
O BEOGRADSKOM CENTRU ZA BEZBEDNOSNU POLITIKU	58

Nagli rast ekstremne desnice i populizma predstavlja globalni trend, koji je do punog izražaja došao u poslednjih pet godina. Tako ekstremno desničarske grupe, pokreti i političke partije, kao i pojedinci dobijaju sve veću podršku građana u Evropi i SAD, ali i u Južnoj Americi, Australiji i Novom Zelandu, dovodeći u pitanje demokratski poredak.¹ Sa (ekstremnom) desnicom, koja je prisutna od ratnog raspada SFRJ 1990-ih godina i nesputana nakon svrgavanja autokratskog režima 2000. godine,² Srbija nije mogla da izbegne ovaj globalni trend. U Srbiji tako oživljavaju i jačaju stare ekstremno desničarske grupe, ali nastaju i nove. Ideološku i tematsku okosnicu srpske ekstremne desnice tradicionalno predstavljaju srpski nacionalizam i šovinizam, povratak Kosova pod stvarni suverenitet Srbije, očuvanje tradicionalnih (i patrijarhalnih) porodičnih vrednosti, suprotstavljanje istopolnim brakovima, antiglobalizam i jačanje veza sa Rusijom.³

Migranti, međutim, nisu bili tema ekstremne desnice čak ni u vreme tzv. „migrantske krize“ (2015–2016), kada je preko Balkana, krećući se put Evropske unije (EU), prešlo preko milion izbeglice iz ratom pogođenih bliskoistočnih i severnoafričkih država.⁴ Poruke koje su državne vlasti, opozicione političke partije i pokreti različitih ideoloških usmerenja tada slali bili su puni razumevanja i saosećanja sa migrantima i izbeglicama, jer su i Srbi često tokom istorije morali u izbeglištvo. Kritikovali su nehumano postupanje prema izbeglicama susednih država, pre svega Hrvatske. Do iznenadnog preokreta došlo je pre tri godine, kada opozicione političke partije (tada i parlamentarne) „Dosta je bilo“ i „Dveri“ počinju da šalju antimigrantske poruke.⁵

Najdrastičniji preokret, međutim, učinili su ekstremno desničarski pokreti „Levijatan“ i „Narodna patrola“, koji ne samo da su usvojili antimigrantsku retoriku već su počeli da sprovode niz akcija usmerenih protiv migranata. Tako pripadnici ovih grupa patroliraju ulicama i presreću migranate, prete im i upozoravaju ih da „poštuju zakone Srbije“, izbacuju ih iz javnog prevoza, hapse ih i sprovode do centara za azil i prihvatnih centara, ali se i obračunavaju sa svojim neistomišljenicima.⁶ Okosnica delovanja pokreta „Narodna patrola“ jesu upravo antimigrantske aktivnosti, te su oni stoga formirali svoje ogranke u Somboru, Bačkoj palanci i Šidu, odnosno u pograničnim mestima kroz koje prolazi veliki broj migranata. Štaviše, migranti su za pripadnike pojedinih ekstremnih desničarskih grupa postali toliko važna tema da su gotovo zaboravili na Kosovo. Tako su, na primer, članovi „Inicijative – Nema predaje Kosova i Metohije“ osnovali „Narodnu patrolu“ i usmerili delovanje na odbranu Srbije od migranata.⁷

Međutim, važnije od toga što su pojedine desničarske organizacije i političke partije promenile temu jeste da država slabo ili nikako ne sankcioniše njihovo delovanje,⁸ što

doprinosi tome da građani Srbije prihvataju njihove aktivnosti i ideje kao normalnu pojavu. Ispitivanja javnog mnjenja u poslednjih nekoliko godina pokazuju da antimigrantski stavovi uživaju znatnu podršku građana Srbije, dok su se migranti našli među najvećim spoljnim i unutrašnjim pretnjama po bezbednost Srbije. Uz to, tri četvrtine ispitanika zabrinjava „slobodno kretanje migranata po gradovima i selima”. Istraživanja takođe pokazuju da čak svaki četvrti ispitanik podržava delovanje neke ekstremne desničarske organizacije.⁹

Zbog toga je važno detaljnije istražiti rast delovanja ekstremne desnice, koja je usmerena protiv migrantske populacije u Srbiji. U ovom istraživanju nastojali smo da utvrdimo koji su to glavni faktori, kako globalni tako i oni specifični za Srbiju, koji doprinose tome da ekstremna desnica i njeni pratioci prihvataju antimigrantske politike. Istražili smo i ko su glavni protagonisti antimigrantskih narativa među ekstremnim desničarima, koje antimigrantske narative i poruke najviše koriste, kao i koje mehanizme i kanale za njihovo širenje upotrebljavaju. Takođe smo istražili i kako ovakvo delovanje ekstremne desnice utiče na građane Srbije, a posebno na građane muslimanske veroispovesti. Izveštaj je obuhvatio i rodnu dimenziju antimigrantske ekstremne desnice, njihov odnos prema ženama, kao i načine na koje ekstremističke grupe zloupotrebljavaju diskurs o rodnoj ravnopravnosti kako bi postigle svoje antimigrantske i islamofobne ciljeve. Na osnovu nalaza istraživanja ponudili smo preporuke za prevenciju i borbu protiv antimigrantskog/ovakvog delovanja ekstremne desnice.

Metodologija

Ovo istraživanje zasniva se na opsežnom terenskom radu, tokom kog smo obavili 42 polustrukturirana intervjua sa sagovornicima koji su bili angažovani na pružanju humanitarne pomoći migrantima, predstavnicima organizacija koje se bave temom migracija, istraživačima i novinarima koji izveštavaju o migracijama i ekstremizmu, kao i sa građanima koji su zabrinuti zbog migranata i koji žive u mestima gde se nalaze prihvatni i azilni centri. Takođe smo intervjuisali i predstavnike desničarskih političkih partija i pokreta. Kako bismo utvrdili da postoji recipročna radikalizacija, razgovarali smo sa ljudima muslimanske veroispovesti, uključujući u to i one koje ispovedaju „izvorni islam”, u javnosti šire poznat kao „vehabizam”. Intervjuisani su i predstavnici nevladinog sektora i bošnjačkih političkih partija, istraživači i novinari, zaposleni u obrazovnim i verskim institucijama, kao i Imami. Svi intervjui vođeni su u Beogradu, Valjevu (Bogovađa), Novom Pazaru, Sjenici, Tutinu, Šidu, Somboru i Subotici.

U istraživanju smo takođe koristili i nalaze javnomnjenjskog ispitivanja koje je realizovao tokom septembra i oktobra 2021. godine, na teritoriji Republike Srbije (bez Kosova), na nacionalno reprezentativnom uzorku od 1000 ispitanika metodom intervjua licem u lice. Sprovedeno je i kvalitativno istraživanje putem fokus grupa. Sastavni deo javnomnjenjskog istraživanja i fokus grupa bile su grupe pitanja o stavu građana prema migrantima i migrantskim politikama.

S obzirom na to da ekstremna desnica kao glavne kanale komunikacije koristi društvene mreže i aplikaciju Telegram, pratili smo objave pokreta „Narodna patrola“, „Levijatan“ i „Omladina Šida« na njihovim naložima na Fejsbuku, Tviteru i Instagramu u prethodnoj godini, odnosno tokom 2021. godine. Želeli smo da utvrdimo glavne antimigrantske narative i njihove glavne poruke, te način na koji oni mobilišu publiku. Ove grupacije odabrane su jer je u prvoj fazi istraživanja utvrđeno da su imale najviše antimigrantskih aktivnosti u prethodnoj godini. Da bismo utvrdili kako vlast u Srbiji, kao i vlastima bliski mediji govore i izveštavaju o migrantima, te ih uporedili sa ekstremno desničarskim grupacijama, pratili smo objave na internet stranicama „Radio televizije Srbije“, „Pinka“ i „Informer“ tokom 2021. godine.

U istraživanju smo takođe koristili i postojeće nalaze domaćih i stranih istraživanja, kao i izveštaje novinara o migracijama i ekstremizmu radi što sveobuhvatnijeg razumevanja ove teme i što boljeg definisanja pitanja za intervjue. Budući da je većina intervjuisanih zahtevala da bude anonimna, u radu smo u najvećoj meri citirali i upućivali na javne i medijske izvore, čije nalaze smo proveravali s našim sagovornicima. Zbog toga se u ovom radu može naći znatno manji broj citiranih izjava (anonimnih) sagovornika u odnosu na ukupan broj intervjuisanih.

Razlozi rasta antimigrantske ekstremne desnice

Globalni faktori rasta antimigrantske ekstremne desnice

Rast ekstremne desnice i širenje antimigrantskih stavova nisu osobenost Srbije. Štaviše, ovaj fenomen je deo globalnog trenda, koji je nastao i širio se u državama Zapada. Zbog toga je važno najpre objasniti globalne faktore, koji su uticali na rast i jačanje ekstremne desnice upotrebom antimigrantskih stavova, a tek potom analizirati faktore koji su specifični za Srbiju.

Šokovi i krize kao podsticaj za ekstremnu desnicu

Antimigrantski stavovi postali su sastavni deo političkog mejnstrima većine zapadnih država u prethodnih nekoliko godina, na šta je uticalo nekoliko međusobno povezanih faktora, odnosno šokova koji su pogodili ove države. Najpre, EU je doživela veliko proširenje 2004. i 2007. godine, kada je 10 država istočne i centralne Evrope primljeno u članstvo Unije (sa Kiprom i Maltom u EU je primljeno ukupno 12 država). To je pokrenulo veliki talas migracija stanovnika ovih država ka starim i bogatijim članicama EU, što je pak uticalo da ove države budu ekonomski opterećene. Dodatni pritisak na ekonomije ovih država bilo je izbijanje finansijske krize 2008. godine, kada je svet zadesio novi šok. Građani su počeli da strahuju da će im sigurnost posla biti ugrožena ne samo zbog ekonomske krize već i zbog jeftinije migrantske radne snage, među kojom je bilo dosta i visokoobrazovanog kadra.¹⁰ Masovni priliv izbeglica i migranata sa Bliskog istoka i iz Severne Afrike u Evropu 2015. godine samo je dodatno pojačao sve te strahove. Konačno, zbog niza terorističkih napada, koje su počinile islamističke grupe i pojedinci, od napada na Kule bliznakinje u SAD pa nadalje, u velikom broju zapadnih država počela je da se širi jaka islamofobija, što je migrantska kriza samo dodatno ojačala, te uticala na spajanje islamofobičnih i antimigrantskih stavova.¹¹

Političku, ekonomsku i migrantsku krizu, kao i strahove građana koje je ova situacija podstakla iskoristile su desničarske partije širom Evrope. Provokativnim izjavama i akcijama ove političke partije uspele su da privuku pažnju velikih medija, te da teme migracija i bezbednosti stave na agendu mejnstrim politike. Gotovo da ne postoji država u Evropi, u kojoj krajnje desničarske partije nisu zabeležile veliki rast popularnosti i dobre rezultate na opštim izborima, kao i na izborima za Parlament EU.¹² Da je ekstremna desnica porasla i prodrila u mejnstrim političku scenu Evrope, najbolje pokazuje podatak da su krajnje desničarske političke partije 2019. godine osvojile duplo više mandata na

izborima za Parlament EU nego pre pet godina.¹³ I rast ekstremne desnice u SAD zasniva se u velikoj meri na kampanjama u čijem je središtu zaštita kulture i identiteta američke nacije od migranata i muslimana. Tako su, na primer, sastavni deo kampanje Donalda Trampa za izbore za predsednika SAD 2017. godine predstavljale antimigrantske mere (izgradnja zida prema granici sa Meksikom i deportacija ilegalnih migranata), ali i islamofobični stavovi (zabrana ulaska muslimanima u SAD, nadzor nad džamijama i sl.). Uspeh koji je ekstremna desnica imala kod birača baveći se temom migracija nisu mogle da ignorišu ni političke partije drugačijih ideoloških profila, te su i one korigovale stavove prema migrantima.¹⁴

Veliki uspeh koji su krajnje desničarske političke partije ostvarile u državama sa brojnim migrantskom populacijom, kao što je to, na primer, slučaj u Italiji, Nemačkoj i Francuskoj, uticao je na to da ekstremna desnica i u drugim državama, koje nije zadesila migrantska kriza, poveća svoj uspeh koristeći istu temu (Slovenija, Finska i Estonija). Ni Srbija nije izuzetak, te su pojedine parlamentarne političke partije („Dveri” i „DJB”) iznenada počele biračima da upućuju antimigrantske poruke i da plaše građane Srbije da će postati manjina u sopstvenoj zemlji zbog tajnog plana za naseljavanje migranata u Srbiji.¹⁵ Istraživanja su utvrdila da je glasačima u Srbiji prilikom izbora političke partije postalo važno kakav stav one imaju prema migrantima.¹⁶

Osim nastojanja krajnje desnih političkih partija da ostvare uspeh po uzoru na desnicu u drugim državama jednostavnim kopiranjem njihovih poruka, na prihvatanje antimigrantskih i islamofobičnih politika uticalo je i unapređenje saradnje i bolje povezivanje desničarskih političkih partija širom Evrope. Bolji rezultati na izborima ovim partijama donose i više finansija, odnosno više sredstava za unapređenje saradnje sa desnicom iz drugih država. Najvidljiviji primer predstavlja „Alternativa za Nemačku” (Nem. Alternative für Deutschland – AfD), koja je nakon dobrih rezultata ostvarenih na izborima poslednjih pet godina osnovala svoju fondaciju (Nem. Desiderius-Erasmus-Stiftung), preko koje finansira ekstremnu desnicu na Balkanu.¹⁷ Poučeni uspehom desničarskih političkih partija širom Evrope, mnogi ekstremno desničarski pokreti su na svoju agendu stavili i antimigrantsku politiku.

Velika migrantska kriza

Migrantska kriza u Evropi dostigla je svoj vrhunac 2015. godine, kada je preko 1,3 miliona ljudi zatražilo azil u evropskim državama.¹⁸ Prema procenama, u tom periodu kroz Srbiju je prošlo oko milion ljudi.¹⁹ Već tokom naredne dve godine dolazi do naglog pada priliva migranata u evropske države, što je, između ostalog, posledica niza mera koje su brojne vlade uvele kako bi zatvorile ilegalne migrantske rute i bolje upravljale migracionim tokovima. Međutim, ilegalni migrantski kanali nisu u potpunosti zatvoreni,

već je kretanje otežano i usporeno, što dovodi do toga da se migranti duže zadržavaju u državama kroz koje prolaze.²⁰ Tako je vreme zadržavanja migranata 2015. bilo svega nekoliko dana, da bi krajem 2016. godine bilo između četiri i šest nedelja, a danas ima migranata koji borave u Srbiji i preko godinu dana.²¹

Kontinuirani priliv migranata i njihovo duže zadržavanje oživali su glasine da Srbija nije tranzitna zemlja, već da će ipak postati „parking za migrante”. U prilog širenju ovakvih neutemeljenih stavova išlo je i razmimoilaženje država EU povodom preraspodele tereta migrantske krize, do kog je došlo tokom sporova oko kvota za prihvata migranata. Zbog toga je počela da se širi priča da EU ne zna šta će sa migrantima i da će ih ustupiti drugim državama uz finansijsku nadoknadu. Shodno tome, EU i vlasti u Srbiji sklopili su tajni dogovor o naseljavanju migranata u Srbiji, za šta će vlasti u Srbiji dobiti finansijska sredstva.²² Ova teorija zavere podstaknuta je činjenicom da je princip obaveznih kvota za zbrinjavanje migranata u EU propao, te da se pojavila inicijativa da se članicama EU dodeljuje 10 hiljada evra za svakog primljenog migranta kao podsticaj za njihov prijem i zbrinjavanje.²³

Pandemija virusa COVID-19, straha i anksioznosti

Nakon svih ovih šokova, svet je 2020. godine zadesila velika pandemija virusa COVID-19 (koja još uvek traje), dovodeći mnoge države u krizno stanje. Istorija nas uči da su velike krize neretko predstavljale stimulus za jačanje ekstremno desničarskih pokreta. Najpoznatiji i najsvežiji primer svakako predstavlja „Velika depresija”, odnosno ekonomska kriza koja je zahvatila svet 1930-ih godina i doprinela rastu Nacističkog pokreta u Nemačkoj. U tom pogledu pandemija virusa COVID-19 ne predstavlja izuzetak. Velika brzina širenja virusa, kao i velika smrtnost nalagali su vladama širom sveta uvođenje veoma restriktivnih epidemioloških mera, koje su uključivale, između ostalog, i fizičko distanciranje i ograničavanje kretanja ljudi, što je imalo brojne negativne društvene i ekonomske posledice. Tako su zbog globalnog usporavanja ekonomije brojni ljudi ostali bez posla, dok su se mnogi suočavali sa neizvesnošću očuvanja postojećeg. Radi ublažavanja tog problema, mnoge vlade su naizmenično otpuštale i zatezale, odnosno uvodile nove epidemiološke mere, čineći pritom i brojne greške. Delu građana je izgledalo da vlasti ne znaju adekvatno da upravljaju pandemijom, te da oni zbog toga bespotrebno ispaštaju, što je uticalo na stvaranje jakog antivladinog odnosno antisistemskog raspoloženja, kao i na polarizaciju građana na „nas i njih”, odnosno na grupu koja je za epidemiološke mere i na onu koja je protiv njih.

Restriktivne mere su uticale i na drastično smanjenje učestalosti društvenih kontakata, što je dovelo do veće izolovanosti i usamljenosti ljudi. Briga za zdravlje i posao,

neizvesnost okončanja krize, kao i društvena izolovanost drastično su uvećali strahove, depresiju i anksioznost kod ljudi.²⁴ Kombinacija nezadovoljstva, polarizacije među ljudima, neizvesnosti i straha uvek predstavlja plodno tle za širenje uticaja ekstremističkih grupa, koje po pravilu nude jednostavna rešenja za složene probleme. Uobičajeno je da je sastavni deo brzih rešenja stigmatizacija drugih, „lov na veštice“ i proizvodnja neprijatelja.²⁵ To što su tokom pandemije ljudi više usmereni na onlajn prostor predstavlja samo dodatnu pogodnost za delovanje ekstremističkih grupa, jer one sada mogu uz znatno manje truda i resursa da šire svoje ideje, dosežući do većeg broja ljudi. Istraživanja su utvrdila da je ekstremna desnica, koja je već bila u usponu u Evropi i SAD, ali i u drugim delovima sveta, iskoristila pandemiju da podstiče nezadovoljstvo građana i podele u društvu, a sve to kako bi dodatno proširila svoj uticaj.²⁶

Internet i društvene mreže

Internet je u poslednjih deset godina postao dostupan velikom broju ljudi, što je broj njegovih korisnika povećalo četiri puta u odnosu na 2005. godinu, te danas više od polovine svetske populacije svakodnevno koristi internet.²⁷ Ljudi takođe sve više vremena provode na internetu.²⁸ Slično je i sa društvenim mrežama i drugim digitalnim platformama i aplikacijama. Na veliko povećanje upotrebe interneta uticale su i restriktivne mere uvedene zbog pandemije.²⁹ Zbog svega toga digitalna sfera postala je veoma važan prostor i za delovanje ekstremističkih grupa. Istraživanja su utvrdila da je između 2005. i 2010. godine 27 procenata ekstremista u SAD radikalizovano zahvaljujući internetu, dok je taj procenat porastao na 73 u periodu od 2011. do 2016. godine. Danas taj procenat može biti samo veći. Pored povećanja broja radikalizovanih ljudi, povećala se efikasnost ovog procesa, odnosno smanjilo se vreme radikalizacije.³⁰

Bolja i brža povezanost ljudi zahvaljujući internetu utiče na stvaranje virtuelnih zajednica istomišljenika (eng. *echo chambers*), koje međusobno razmenjuju informacije i ohrabruju jedni druge bez potrebe da se fizički sastaju. To je uticalo na porast „samoradikalizacije“ i sa tim povezanog fenomena „usamljenih vukova”,³¹ što je tokom poslednjih nekoliko godina posebno prisutno kod ekstremnih desničara.³² Međutim, nije samo omasovljenje upotrebe interneta uticalo na širenje ekstremizma, već i čitav niz drugih faktora. Besplatni digitalni alati za kreiranje i upravljanje različitim sadržajima, kao i pojednostavljenje njihove upotrebe, uz integraciju sa mobilnim uređajima, učinili su mogućim da ljudi sa osnovnim znanjem digitalnih tehnologija manipulišu sadržajima na internetu, te da se sve to odvija veoma brzo, u realnom vremenu. Takođe, aplikacije za zaštićenu komunikaciju, poput „Telegrama“ i „Signala”, omogućavaju sigurnu komunikaciju među korisnicima, a samim tim i slobodnije deljenje ekstremističkih sadržaja.

Pored toga, širenju ekstremizma doprinose i osobnosti određenih mreža i alata. Naime, ljudi internet koriste za komunikaciju i zabavu, ali i za informisanje. Problem predstavlja to što ljudi misle da su društvene mreže izvor pouzdanih informacija, a one su zapravo reklamne platforme, koje prate logiku profita. Algoritmi koje one sadrže podržavaju izbore koje ljudi čine kako bi oni bili zadovoljni i vraćali se na te platforme. Tako će nam, na primer, ukoliko se interesujemo za neku od teorija zavere i to pretražujemo na Guglu ili Jutjubu, algoritmi ubuduće nuditi još istog ili sličnog sadržaja.³³

Internet je takođe veoma razučena i decentralizovana mreža, koja obezbeđuje veliku fleksibilnost, što otežava borbu protiv ekstremizma. Tako zabrana i gašenje jednog naloga na nekoj platformi ne znači nužno potpuni nestanak delovanja pojedinca ili grupe koja stoji iza naloga. U tim situacijama oni otvaraju nove naloge na istim platformama ili se sele na društvene mreže, koje ne sankcionišu ekstremističke sadržaje pod izgovorom zaštite slobode govora. To je slučaj sa brojnim ekstremnim desničarima, kojima su alternativa za Fejsbuk i Tviter postali Gab i Parler, odnosno MiVi mreža, a umesto Jutjuba koriste BitKjut.³⁴ Na raspolaganju im je i tzv. čenosfera (eng. *chenosphere*), koja se sastoji od internet sajtova, na kojima se dele fotografije sa porukama, od kojih su najpoznatiji „4chan” i „8chan”.³⁵

Faktori rasta antimigrantske desnice u Srbiji

Razlozi rasta antimigrantske desnice u Srbiji mogu se naći u spletu faktora koji su doprineli tome da građani postanu podložni radikalnim i ksenofobnim idejama. Nezadovoljni opštim stanjem u državi, građani su lako prihvatili narativ o spoljašnjem krivcu za sopstvene nedaće. Hipoteza frustracija - agresija objašnjava da iza svakog agresivnog ponašanja stoji frustracija, a mnogi socijalni psiholozi pokazali su da su nagomilane frustracije često uzrok predrasuda prema drugim društvenim grupama.³⁶ Teorija pomerene (izmeštene) agresije pojašnjava da se netrpeljivost prema drugoj grupi može tumačiti kao odbrambeni mehanizam kroz koji se nagomilane frustracije usmeravaju prema nekoj drugoj meti, koja ima ulogu žrtvenog jarca.³⁷ Frustracije nastale zarobljavanjem države i sistemskim problemima koji tište građane Srbije, poput loše socioekonomske situacije i nedovoljnog poverenja u institucije, ne mogu se lako usmeriti ka realnom izvoru frustracija. Stoga se akumulirano nezadovoljstvo zbog izneverenih očekivanja, koja je trebalo da ispune država i društvo, preusmerava ka „lakim metama” i spoljašnjim neprijateljima. To su najčešće ranjive i najmanje zaštićene grupe, kao što su migranti, manjinske grupe, beskućnici i slično. Antimigrantska desnica, stoga, igra korisnu ulogu i „pomaže” vlasti u Srbiji, jer nezadovoljstvo i frustracije građana preusmerava sa režima na spoljašnje neprijatelje, tj. migrante. Nekoliko je važnih faktora, koji su doprineli tome da građani postanu podložni antimigranstkim narativima u Srbiji, a koje su desničarske organizacije iskoristile u svoju korist. To su loša socioekonomska situacija, nedovoljno poverenje u institucije usled urušavanja demokratije, ali i blagonaklon i nedosledan odnos države prema ekstremnoj desnici.

Mladi u lošijem socioekonomskom položaju podložniji ekstremnim idejama

Jedan od najvidljivijih faktora, koji građane čini podložnijim radikalnim idejama, jesu ekonomska isključenost i ograničene mogućnosti za društvenu mobilnost.³⁸ Za razliku od istraživanja o islamističkom ekstremizmu, u Srbiji nedostaju istraživanja o profilu ekstremnih desničara, odnosno o osnovnim uzrocima radikalizacije ideja desničara. Nekoliko sagovornika je istaklo da članovi ekstremno desničarskih organizacija i oni koji ih podržavaju često dolaze iz siromašnijih slojeva društva.

Srbiju karakteriše veoma loša socioekonomska situacija, koja se poslednjih nekoliko godina pogoršava, a ogleda se u nedostatku mogućnosti za zapošljavanje, siromaštvu i odlivu kvalifikovane i iskusne radne snage (tzv. „odliv mozgova”). Stoga su nizak životni

standard i nemogućnost pronalaženja posla svakako uticali na podložnost građana antimigrantskim narativima. Poseban problem predstavlja i nezaposlenost mladih, kojih je 2020. godine bilo 26,6%.³⁹ Istraživanja koja ispituju stavove građana pokazuju da mladi imaju veoma izraženu želju da odu iz zemlje, a kao glavni razlog ističe se ekonomska situacija.⁴⁰ S obzirom na ovakvu ekonomsku situaciju, desničarima je bilo lako da profitiraju na temi migranata. Osećanje poniženja, beznađa, kao i nepravde zbog velikih ekonomskih poteškoća stvaraju plodno tle za prihvatanje ekstremnih stavova, koji mogu voditi ka nasilnom ponašanju. Istraživanja o islamističkim ekstremistima u Srbiji pokazala su da je jedan od glavnih faktora ekstremizma kod mladih ljudi upravo siromaštvo i nedostatak prilika za napredovanje na društvenoj lestvici.

Takođe, ljudi su skloni da traže krivce kako bi objasnili probleme koji ih muče. Teorija žrtvenog jarca ovaj fenomen objašnjava tendencijom ljudi da za sopstvene poteškoće, izazvane sistemskim problemima, pronalaze krivce, što je posebno izraženo u periodima velikih kriza.⁴¹ Analize u evropskim zemljama pokazale su da na stavove građana o migrantima veoma utiče nivo opšteg ekonomskog razvoja jedne zemlje. Zemlje sa visokim nivoom BDP-a po glavi stanovnika i niskom stopom nezaposlenosti generalno su bolje raspoložene prema migrantima i ne doživljavaju imigraciju kao pretnju.⁴²

Iako u Srbiji, za razliku od evropskih zemalja, nije preovladao narativ o migrantima koji su došli da oduzmu poslove građanima Srbije, ipak su prisutni određeni elementi ovog sentimenta. Recimo, vrlo često se može čuti argument da su u pitanju „ekonomski“ migranti, čime se sa jedne strane krnji solidarnost i saosećanje sa migrantima, a sa druge, uočava percepcija ekonomske ugroženosti i žrtve. Ilustrativan primer su reakcije lokalnog stanovništva na to što je Avganistanac otvorio prodavnicu tepiha. Stanovništvo je negativno reagovalo i uglavnom su se pritužbe odnosile na to da su migranti u boljem položaju i da ih država više pomaže nego građane Srbije.⁴³ Pored toga, primećeno je da ljudi doživljavaju da migranti imaju neku vrstu privilegovanog statusa u odnosu na građane Srbije. Na nalogima antimigrantske desnice na društvenim mrežama često se mogu naći objave i komentari, koji odražavaju stav da su migranti „zaštićeni kao beli medvedi“, da „imaju specijalan status i da ne odgovaraju za ista dela kao i domaće stanovništvo“ ili pitanja „do kada ćemo biti građani drugog reda?“

Nisko poverenje u institucije kao posledica urušavanja demokratije

Pored ekonomskih faktora, veoma nisko poverenje građana u institucije doprinelo je njihovoj podložnosti ksenofobnim narativima i pomoglo desnici da ojača. Prema istraživanju koje je BCBP uradio 2020. godine, najveći broj građana najmanje veruje u sudove i policiju.⁴⁴ Takođe, veoma malo poverenja imaju i u političke institucije, posebno

u Narodnu skupštinu i lokalne institucije. Preko polovine građana smatra da policija ne štiti građane, već kriminalce koji su u sprezi sa političarima i državom (23%), političare koji zloupotrebljavaju državne resurse (19%) i finansijske moćnike (15%).⁴⁵ Nepoverenje u institucije još je izraženije kod mladih. Prema najnovijem izveštaju Krovne organizacije mladih Srbije, mladi nemaju poverenje ni u jednu instituciju, a posebno su nepoverljivi prema političkim institucijama, kao što su Narodna skupština, Vlada, predsednik Republike ili lokalne institucije. Takođe, poverenje mladih u policiju opada poslednjih nekoliko godina.⁴⁶ Nepoverenje u institucije se može povezati sa konstantnim trendom urušavanja demokratije, zarobljavanjem države i kršenjima ljudskih prava. Mnoge međunarodne institucije i organizacije su zabeležile pad demokratije i vladavine prava u Srbiji u poslednjih nekoliko godina.⁴⁷

Organizacija „Narodna patrola” iskoristila je manjak poverenja u državne institucije zadužene za sprovođenje zakona kako bi opravdala i promovisala svoje akcije patroliranja i građanskih hapšenja migranata. Na svojim stranicama na društvenim mrežama „Narodna patrola” neretko deli objave u kojima kritikuje policiju i objašnjava da su zbog njene pasivnosti i izostanka reakcija morali da „uzmu zakon u svoje ruke”. Nezadovoljstvo ljudi radom policije vidi se u komentarima na ovakve objave, koje sadrže pregršt negativnih reakcija, poput onih da „policija ne radi svoj posao”, da „policija ne radi u službi naroda” i da ih „plaćamo (ih) da obezbede red i mir, oni ništa od toga ne rade”, kao i da je „narod počeo da se organizuje da štiti sebe i svoje porodice, a policija hapsi one koji je plaćaju i od koga prima platu, sama policija je nesposobna”.⁴⁸

Rezultati analiza stavova građana u evropskim zemljama pokazuju da zemlje sa višim nivoom poverenja u institucije imaju pozitivnije stavove prema imigrantima.⁴⁹ I druga istraživanja su pokazala da slabije države – one sa visokim nivoom tolerancije na korupciju, visokom percepcijom korupcije i niskim poverenjem u institucije – takođe imaju izraženije antimigrantske stavove.⁵⁰

Blagonaklon odnos države prema ekstremnoj desnici

Ekstremna desnica u Srbiji deluje u različitim oblicima već nekoliko decenija. Tolerišu je ili je čak podržavaju pojedini politički akteri. Ekstremne nacionalističke grupe ne doživljavaju se kao pretnja, ne procesuiraju, niti osuđuju u zvaničnom diskursu i medijima. Nijedna vlast nije radikalno odbacila desničare, niti se nedvosmisleno ogradila od njih.⁵¹ Ekstremna desnica u Srbiji se prvenstveno bazira na nacionalizmu koji se javio sredinom osamdesetih godina prošlog veka, a kome je put otvoren tokom vladavine Slobodana Miloševića devedesetih godina. Srpski nacionalizam je u tom periodu legitimizovan i nametnut kao zvanična ideologija i diskurs.⁵²

Pored nacionalizma, kod ekstremnih desničara u Srbiji prisutna je mržnja prema „drugom“, koji se po potrebi menja i uvek se predstavlja kao pretnja po nacionalni identitet. Tokom devedesetih, to su bili ostali jugoslovenski narodi, a nakon demokratskih promena 2000. godine, srpske ekstremno desničarske grupe nastavile su da postoje, ali su promenile svoj *modus operandi* i okrenule se ka unutrašnjim „neprijateljima“ - manjinama i ranjivim grupama (LGBT+, Romi, izbeglice itd.).⁵³ Tako su na dnevni red u drugoj polovini 2019. godine dospeli migranti. Antimigrantska ekstremna desnica isplivala je na ulice i na društvenim mrežama. U tom periodu zabeležen je porast ksenofobnih protesta i incidenata, koje je pratio govor mržnje, pre svega, na Fejsbuku.

Reakcija države na ovakve aktivnosti najčešće izostaje ili je veoma blaga. Vođa grupe ili neki od učesnika privode se na par sati ili na informativni razgovor, a zatim se uglavnom bez sankcija puštaju da bi nastavili sa organizovanjem sličnih akcija. Kada su organizovane prve „narodne patrole“, vođa grupe Damjan Knežević pozvan je na saslušanje u policiju na osnovu člana 317 Krivičnog zakonika zbog izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti.⁵⁴ Policija je obavestila tužilaštvo o ovom slučaju, ali do epiloga nikada nije došlo. Mesecima kasnije, novinari su dobili odgovor od tužilaštva da je predistražni postupak još u toku.⁵⁵ S obzirom na to da su snimci patroliranja objavljeni na društvenim mrežama bez skrivanja identiteta protagonista, stiče se utisak da ne postoji volja da se ovaj slučaj procesuiraju. Još jedan slučaj koji se „zaglavio“ u tužilaštvu odnosi se na procesuiranje odgovornih za plakate u Somboru, na kojima se građani pozivaju na linč sugrađana koji su izdavali smeštaj migrantima. Naime, policija je tužilaštvu predala sve potrebne informacije za podizanje krivičnih prijavi, ali tužilac to nikada nije učinio.⁵⁶

Hapšenja i privođenja koja su kratkog daha i bez većih sankcija po počiniocima imaju dvostruku ulogu – državi služe da simulira borbu sa ekstremnim desničarima, dok ih desničari koriste da sebe predstavljaju kao žrtve sistema, čime prikupljaju dodatne poene i privlače antirežimski nastrojene građane. Na Fejsbuk stranici organizacije „Narodna patrola“ može se tako naći pregršt objava u kojima se oni bune zbog navodne policijske represije:

„Do kada će migranti da slobodno šetaju po Srbiji, čine krivična dela, nose noževe, dok naše momke policija konstantno presreće, zadržava, pretresa? Narodna Patrola nije hir, ona je potreba da se odbranimo od pošasti koja preti da nam oduzme miran život!«

„Svi smo upoznati sa strašnim zulumom migranata u Somboru i sada naše momke policija preslišava. Mi ne radimo ništa što može naštetiti Srbiji, radimo sve po zakonu. Stop represiji nad rodoljubima!“

„Zašto je ovoliko policije na Kalemegdanu kada šteta Narodna Patrola? Gde su policajci da zaštite građane od migranata? Srbija je duboko okupirana zemlja jer mi kao njeni građani ne možemo slobodno da šetamo! Zašto ste izveli žandarmeriju na nas? Čega se plašite? Naroda se plašite! Svi smo mi Narodna patrola!!!!“

„Represija je svakim danom sve jača prema Narodnim patrolama. Poslednji čin zastrašivanja i maltretiranja braće koja brane svoje sugrađane desio se u Somboru. Policija je, pre neki dan, prvo privela momke koji su šetali gradom i tada im pretila, a danas je jednom od njih stigao poziv da se javi u stanicu. Do kada će ovo trajati? Do kada će policija biti privatni represivni aparat SNS-a koji mi plaćamo?“⁵⁷

Antimigrantski skup „Očistimo park kod Ekonomskog fakulteta“⁵⁸ predstavlja još jedan ilustrativan primer izostanka političke volje da se stane na put desničarskim ksenofobnim strujama. Ustav Republike Srbije, kao i Zakon o zabrani diskriminacije⁵⁹ i Zakon o javnom okupljanju⁶⁰, daje osnov državnim organima da ovakav skup zabrane zbog podsticanja i izazivanja rasne, verske ili nacionalne mržnje i netrpeljivosti.⁶¹ Uprkos tome, skup je održan uz prisustvo policijskog kordona.

Zvaničnici na desničarske aktivnosti blago reaguju i relativizuju ih, a često reakcije uopšte i nema. Na jesen 2020. godine predsednik Republike je čak, predstavljajući program nove Vlade, kao prioritet izdvojio dijalog sa (ekstremno) desničarskim grupama, koje imaju antivakverska i antimigrantska uverenja, kako bi simulirao politički pluralizam, s obzirom na to da je najveći deo opozicionih stranaka bojkotovao junske izbore. Takođe, iako „Narodna patrola“ nesmetano operiše već dve godine i iako su pažnju javnosti već nekoliko puta privlačili incidenti koje su oni izazvali, a i sam je o njima govorio, predsednik države je nedavno izjavio da nikada nije čuo za ovu grupu.⁶²

Vođe ekstremno desničarskih organizacija ne pozivaju na nasilje direktno, ali njihovi narativi i aktivnosti doprinose radikalizovanju stavova njihovih pristalica i građana uopšte. Na društvenim mrežama ovih grupa može se naći salva komentara kojima se direktno poziva na nasilje.⁶³ Sa druge strane, policija i tužilaštvo se ovim slučajevima i svakodnevnim nasilnim komentarima i širenjem mržnje ne bave. Iako se Odeljenje za suzbijanje visokotehnološkog kriminala MUP-a najčešće bavi otkrivanjem krivičnih dela ugrožavanja sigurnosti, ono se prvenstveno fokusira na negativne komentare o političarima, odnosno o nosiocima javnih funkcija.⁶⁴ Konstanto plasiranje antimigrantskih narativa i osećanja masovnosti, koji se postižu na društvenim mrežama, mogu građanima dati opravdanje i ohrabriti ih da delanje sa društvenih mreža prenesu u realnost.⁶⁵ Stoga bi policija i tužilaštvo trebalo više pažnje da posvete stranicama i pojedincima, koji učestvuju u tome.

Nedoslednim i mlakim reakcijama države na aktivnosti ekstremnih desničara doprinosi se normalizaciji njihovih narativa i aktivnosti, što svakako utiče na to da građani lakše prihvataju njihove ekstremne stavove. Blaga reakcija države doprinosi tome da ekstremne aktivnosti desničara postepeno prelaze iz „ilegale“ u javni prostor. Kao što je jedan od sagovornika primetio, desničarske organizacije više nemaju potrebu da delaju krišom:

„Aktivnosti desnice su sve vidljivije, snimaju se kada idu u patrolu, najavljuju da će očistiti park od migranata, to više nisu aktivnosti koje se rade usred noći sa kapuljačom.“⁶⁶

Profitabilne teme za desničarske grupe

Većina sagovornika se složila da se desničarske struje fokusiraju na određene teme jer procenjuju da će im one u tom trenutku doneti poene i privući pristalice. Tako su tradicionalni generatori desnice u Srbiji, koji se baziraju na postkonfliktnom nasleđu, dopunjeni aktuelnim temama kako bi privukli što veći broj građana. Na taj način se može objasniti kako je došlo do toga da u javnom prostoru različiti desno orijentisani akteri budu pojačano zainteresovani za migrante 2019. godine. Tada su se neke od političkih partija desnice, kao što su „Dveri” i „Dosta je bilo”, nakratko preorijentisale sa prethodno centralnih tema, poput Kosova i partokratije, upravo na migrante.

Slično je i kod ekstremno desničarskih organizacija, od kojih je svakako najistaknutija organizacija „Narodna patrola”. Vođa ove organizacije, koja je svoj program i delovanje u potpunosti skrojila na antimigrantskoj agendi, prethodno je vodio „Inicijativu – Nema predaje Kosova i Metohije” koja se fokusirala na temu Kosova, posmatranu kroz etnonacionalističku prizmu. Nekoliko sagovornika je istaklo da je tema Kosova, iako nesumnjivo važna i nabijena emocijama, postala isuviše daleka i apstraktna za građane, te je bilo potrebno pronaći vidljiviju i fizički bližu temu. Sagovornici se takođe slažu da su desničari počeli da iskorišćavaju temu migrantske krize u periodu kada su građani Srbije iz nekoliko razloga postali podložniji antimigrantskim stavovima, odnosno kada su ocenili da će moći politički da profitiraju na toj temi. Kako jedna od sagovornica iznosi:

„Tema je sazrela nakon šest godina, na početku krize ljudi su bili solidarni i imali razumevanja, međutim nedostaje transparentnost u zvaničnoj politici, a na ulicama se vidi najproblematičniji sloj migranata.”⁶⁷

Prvo, nezadovoljstvo građana uzrokovano dugotrajnošću krize dovelo je do sve većeg neprihvatanja argumenta da je Srbija migrantima samo tranzitna zemlja na putu ka zapadnoevropskim destinacijama, što je u velikoj meri preveniralo negativne stavove o migrantima. Drugo, iako je zvanični diskurs još umeren i neutralan, a tema vrlo nisko na političkoj agendi, primetna je promena u akcijama i ponašanju vlasti prema migrantima. Vremenom je migrantska kriza u zvaničnom diskursu od pitanja humanosti i solidarnosti prešla u bezbednosno pitanje. Posebno se primećuje promena sa dolaskom Aleksandra Vulina na čelo MUP-a, koji često najavljuje i prisustvuje akcijama pronalazjenja i hapšenja migranata, prateći ih izjavama poput one da „Srbija neće biti parking za migrante”.⁶⁸ Takođe, neposredno nakon ukidanja vanrednog stanja, predsednik Srbije Aleksandar Vučić doneo je odluku da angažuje pripadnike Vojske Srbije za obezbeđivanje tri prihvatna centra u opštini Šid zbog navodne zabrinutosti meštana za bezbednost.⁶⁹ U nedostatku transparentnih zvaničnih informacija o migrantskoj populaciji u Srbiji, kao i o državnoj migrantskoj politici, ova tema podložna je manipulacijama i širenju dezinformacija, što dodatno utiče na stavove građana.

Na kraju, promenjena je struktura migranata koji prolaze kroz Srbiju, a građanima su najvidljiviji iregularni migranti, koji cirkulišu po gradovima. Krajem 2019. godine tema migranata bila je jedna od glavnih kojom su se bavile desničarske organizacije i partije, što je dodatno eskaliralo na početku pandemije virusa COVID-19. Pre nego što su desničarske organizacije prešle na sledeću isplativu temu (koronavirus i vakcine), atmosfera straha i neizvesnosti na početku pandemije poslužila je kao plodno tle za širenje dezinformacija o migrantima. Tako su se na društvenim mrežama proširile teorije zavere o tajnom planu za naseljavanje migranata tokom policijskog časa.⁷⁰

Glavni akteri i načini širenja antimigrantskih narativa

Broj aktera koji se u Srbiji bave temom migrantske krize značajno je opao u prethodnom periodu. Naime, trenutno se svega nekoliko desničarskih grupa, Fejsbuk stranica i povezanih internet portala fokusira primarno na migrante. Kako bi ostali aktuelni i obuhvatili širu publiku, većina desničarskih pokreta i partija se vremenom prebacila na druge teme, pretežno na epidemiju virusa COVID-19, na vakcine i na kovid propusnice. Krajem 2019. i u prvoj polovini 2020. godine i političke stranke iskoristile su momenat da privuku glasače, koristeći antimigrantsku retoriku, dok su u tom periodu mnoge desničarske organizacije preusmerile svoje delovanje ka migrantima. Današnja aktivnost antimigrantske desnice svakako nije beznačajna, s obzirom na to da su veoma prisutni i praćeni na društvenim mrežama. Mnogi desničarski pokreti ili nalozi su povezani na društvenim mrežama, te međusobno dele sadržaje, što doprinosi stvaranju utiska masovnosti i rasprostranjenosti podrške. Uz izostanak odlučne i dosledne reakcije države, kontinuirano delovanje antimigrantske desnice i utisak o njihovoj brojnosti utiče na to da građani lakše prihvataju ksenofobne i autoritarne stavove.

Političke stranke ksenofobne tokom izborne kampanje

Tema migranata našla se krajem 2019. i početkom 2020. godine na agendi desničarskih organizacija i partija. Stranke krajnje desnice koristile su ovu temu da osvoje poene kod glasača, ali i da kritikuju vlast ili simuliraju opoziciono delovanje. Krajem 2019. godine stranka „Dveri” je pokrenula peticiju protiv migrantske politike vlasti, uz navode da se vlast obavezala međunarodnim sporazumima da prima migrante koje vrata zemlje Evropske unije.⁷¹ Lider „Dveri” Boško Obradović je početkom 2020. godine objavio video-zapis sa tvrdnjama o naseljavanju Srbije migrantima, koji je eksplodirao na društvenim mrežama i u medijima.⁷² Lider „DJB” Saša Radulović je na društvenim mrežama i u medijima u tom periodu promovisao priču o navodnom tajnom planu za naseljavanje milion migranata u Srbiju.⁷³ Sve ekstremno desničarske partije uvrstile su ovu temu u svoj predizborni program 2020. godine. Tako je, na primer, politička partija „Zavetnici” pričala o planu da Srbija postane prihvatni centar za migrante iz Evropske unije.⁷⁴ U 2021. godini nijednoj od ovih stranaka migrantske politike nisu bile prioritet, te su one postepeno prešle sa ove teme na sledeće politički oportune teme o virusu COVID-19 i vakcinama.

Migranti na udaru ekstremno desničarskih grupa

Kada je reč o ekstremno desničarskim organizacijama, ovoj temi se posebno posvetila grupa „Narodna patrola”, a povremeno i „Levijatan”, kao i neke lokalne grupe oformljene u mestima u blizini migrantskih kampova, poput grupe „Omladina Šida». Kako ističe jedna od sagovornica koja je radila u migrantskom kampu:

„Ranije su se pojavljivali pojedinci netrpeljivi prema migrantima, a sada je mržnja organizovana, postoje čitave grupe koje šire mržnju. Videli su potencijal za netrpeljivost i instrumentalizovali su ga.”⁷⁵

Prema iskazima većine sagovornika, članstvo desničarskih organizacija je veoma fluidno. Najčešće su ljudi desničarskih uverenja pristalice nekoliko različitih organizacija, dok se isti ljudi okupljaju na skupovima i akcijama vezanim za različite teme – počev od migranata, pa do kovid propusnica. Struktura ovih organizacija je neformalna. Obično je određeni pojedinac vidljiv i istaknut kao vođa, dok su ostali obični članovi ili „vojnici” ekstremno desničarskih organizacija. Iako su često najaktivniji članovi isti ljudi, antimigrantske organizacije, stranice i internet portali međusobno su povezani i na dnevnom nivou dele sadržaje jedni drugih. Ovakva povezanost pomaže u stvaranju privida masovnosti i brojnosti, što im daje legitimitet u očima građana i utiče na njihovu spremnost da ih podrže, makar na društvenim mrežama.

Profil pripadnika grupe „Narodna patrola”

Na osnovu podataka sadržanih u Zahtevu za pokretanje prekršajnog postupka protiv 18 pripadnika grupe „Narodna patrola”, a koji su objavljeni na njoj Fejsbuk stranici, možemo steći osnovnu sliku o profilu pripadnika ove grupe. To su mlađi muškarci i muškarci srednjih godina, sa srednjom stručnom spremom zanatskih zanimanja.⁷⁶

Lov na migrante

„Narodna patrola” je najistaknutija antimigrantska grupa, koja je do danas ostala dosledna antimigrantskoj retorici i delovanju. Ova grupa je počela da presreće i maltretira migrante na ulicama Beograda početkom 2020. godine. Tada je još uvek nosila naziv „Inicijativa – Nema predaje Kosova i Metohije”.⁷⁷ Od tada deluje posredstvom dva kanala: na ulici i na društvenim mrežama. Što se tiče uličnog delanja, pripadnici grupe „Narodna patrola” organizuju okupljanja i proteste, ali i tzv. „patrole” tokom kojih presreću migrante, zastrašuju ih i vrše „građanska hapšenja”.

Kao obrazloženje za to imaju narativ da migrantska politika vlasti neadekvatno adresira ovaj problem, pa su stoga primorani da „uzmu stvar u svoje ruke”. Neformalni vođa grupe „Narodna patrola” Damjan Knežević predstavlja se kao običan aktivista, „jedan od njih” i „čovjek iz naroda”. Često se ističe da članovi grupe „Narodna patrola” i njihove aktivnosti nemaju veze sa politikom i političarima kako bi se privukao što veći deo rezigniranog i apatičnog stanovništva.

Temom migranata se povremeno bavio i pokret „Levijatan”. Oni su u par navrata patrolirali po Beogradu i drugim gradovima, presretali migrante i pretili im, a snimke objavljivali na društvenim mrežama. Pored uličnog delovanja, vođa „Levijatana” Pavle Bihali često na svojim nalogima na društvenim mrežama deli neproverljive informacije o napadima migranata, širi dezinformacije i plasira antimigrantske narative. Iako migranti nisu prioritetna tema na agendi ovog ekstremno desničarskog pokreta, koji dela pod maskom organizacije za zaštitu životnja, on je iskoristio zainteresovanost građana za temu od predizborne kampanje u proleće 2020. godine.⁷⁸

Obe grupe redovno snimaju svoje akcije i dele ih na društvenim mrežama, što doprinosi da se stvori efekat autentičnosti i publika ubedi u verodostojnost njihovog delovanja. Snimci najčešće sadrže samo epilog, odnosno na njima se van konteksta prikazuje kako se članovi obračunavaju sa nekim migrantom kog označavaju kao počinioča krivičnog dela, dok čekaju policijsku patrolu. Bez obzira na to, snimci konkretnih akcija koje promovišu kao „sprečavanje napada” ili „rešavanje slučaja” izazivaju pregršt pozitivnih reakcija građana, koji ih u komentarima hvale.

| Antimigrantski protesti

Kada je reč o protestima, „Narodna patrola” je učestvovala u organizovanju niza skupova, većih ili manjih, u Beogradu i drugim mestima. Prva serija antimigrantskih protesta u Srbiji dogodila se u martu 2020. godine u Požarevcu, Subotici, Šidu i drugim mestima, a kulminirala je velikim protestom u Beogradu, u kom su učestvovali i pripadnici „Narodne patrola” (još pod nazivom „Inicijativa – Nema predaje Kosova i Metohije”). Protest je nazvan „Masovna narodna patrola”, a organizatori su izrazili zabrinutost zbog mogućeg naseljavanja migranata u Srbiji i vraćanja nazad onih koji su prošli kroz Srbiju.⁷⁹ Učesnici su uzvikivali parole i nosili transparente „Nećemo migrante”, „Srbija Srbima”, „Migrantima ograda, građanima sloboda”, ali i parole „Nema podela Kosova, Kosovo je srce Srbije” i „Ne damo svetinje”.⁸⁰

Najveći skup koji je „Narodna patrola” organizovala krajem oktobra 2020. godine bio je antimigrantski protest pod nazivom „Očistimo park kod Ekonomskog fakulteta”.⁸¹ Naziv skupa referisao je na park u Beogradu, u kom su migranti boravili od početka krize, pre svega zbog blizine autobuske i železničke stanice. Na skupu je govorio Damjan Knežević,

vođa grupe „Narodna patrola”, koji je tom prilikom najavio masovnije akcije patroliranja i širenje polja delovanja i na druge gradove u Srbiji. Na isto mesto su došle i levo orijentisane organizacije, u znak podrške migrantima, a dve strane je razdvajao kordon policije.

Predstavnici grupe „Narodna patrola” pojavili su se i među desničarskim grupama tokom protesta u Beogradu zbog najave ponovnog uvođenja karantina nakon junskih parlamentarnih izbora 2020. godine. Desničarske grupe su tada probudile sumnje o „državnim huliganima”, koji su pravili nasilne incidente i sukobljavali se sa policijom kako bi diskreditovali prvobitno mirne proteste.⁸² Iako im je primarna delatnost borba protiv migranata, grupa „Narodna patrola” i njene pristalice učestvuju i na drugim protestima, poput onih za podršku muralu osuđenom ratnom zločincu Ratku Mladiću, ili na anti-vakcerskim skupovima kako bi održavali aktuelnost i proširili publiku među desno orijentisanim stanovništvom.

Lokalno delovanje ekstremnih desničara

Za grupu „Narodna patrola” karakteristično je da je svoje delovanje proširila van Beograda. Lokalni ogranci ove grupe koordiniraju svoje aktivnosti putem pojedinačnih naloga na društvenim mrežama, pre svega na Fejsbuku i Telegramu.⁸³ Na grupama se dele informacije o akcijama i protestima, prijavljuju mesta gde se nalaze migranti, šire najrazličitije dezinformacije, vode kampanje blaćenja i slično. Kako su sagovornici istakli, lokalni ogranci nisu brojni, ali im se grupa iz Beograda često pridružuje u akcijama i na skupovima.

Posebno je aktivan ogranak „Narodne patrola” u Somboru, gde se i nalazi veći broj migranata zbog blizine granice sa Hrvatskom ili Mađarskom. Prema rečima sagovornika, priliv migranata u ovaj grad nešto je veći u poslednje dve godine, a somborski ogranak „Narodne patrola” počeo je sa aktivnim delovanjem na proleće 2021. godine. Organizovano je nekoliko skupova i protesta u centru grada ili u blizini migrantskog kampa. Pripadnici „Narodne patrola” redovno su presretali migrante, a Damjan Knežević je postao stalni gost ovog grada. Pored skupova, ova grupa je u Somboru „privodila” migrante i odvodila ih u prihvatni centar.⁸⁴ Nakon jednog takvog slučaja, Damjan Knežević je nakratko priveden, ali je pušten dovoljno brzo da se vrati na protest koji je organizovan u ime njegove podrške.

U oktobru 2021. godine u Somboru su osvanuli plakati kojima su targetirani građani, koji su iznajmljivali privatni smeštaj migrantima. Naime, smeštajni kapaciteti prihvatnog centra u Šikari na periferiji Sombora nisu dovoljni da prime sve migrante, koji u ovaj grad dolaze zbog blizine granice sa Hrvatskom i Mađarskom.⁸⁵ Takav razvoj situacije naveo

je građane Sombora, pre svega ugostitelje, da iznajmljuju privatni smeštaj migrantima. Protiv nekih vlasnika podignute su krivične prijave za krijumčarenje ljudi, nakon čega su mnogi hosteli zatvoreni, a neki su to učinili nakon što su ih pripadnici „Narodne patrola” targetirali.⁸⁶ Prema rečima sagovornika, na „poternicama” su se našli politički nepodobni vlasnici smeštaja.

U Somboru se pored grupe „Narodna patrola” pojavila i grupa pod imenom „Srpska trobojka”, koja, između ostalog, širi dezinformacije o migrantima. Većina njihovih članova su istovremeno i članovi lokalne grupe „Narodna patrola” i najčešće se pridružuju njihovim akcijama. Pored Sombora, pristalice „Narodne patrola” bile su aktivne i vidljive u Apatinu i Bačkoj Palanci.

Još jedna lokalna organizacija, koja se istakla nakon organizovanja protesta u Šidu u novembru 2020. godine, jeste „Omladina Šida». Ova organizacija je održavala proteste u Šidu, zahtevajući da se smanji broj migranata u ovom gradu, da se Vojska Srbije vrati u Šid, kao i da se međunarodna organizacija *No name kitchen* iseli iz Srbije. Ove proteste je podržao gradonačelnik Šida u zvaničnom saopštenju na internet stranici opštine Šid, gde je naglasio da ima iste zahteve kao organizatori prema centralnoj vlasti.⁸⁷ Nakon ovih skupova grupa „Omladina Šida» nastavila je da širi antimigrantske narative posredstvom društvenih mreža, ali se bavi i lokalnim komunalnim problemima i informisanjem građana o lokalnim temama.

Delovanje na lokalnu i stvaranje više organizacija doprinosi stvaranju utiska masovnosti, pa iako nema mnogo aktivnih članova u drugim mestima, snimci akcija ili skupova stvaraju sliku o bogatoj mreži ogranaka po celoj zemlji. Na taj način grupa „Narodne patrola” dobija veći legitimitet kod publike na društvenim mrežama i animira građane iz cele Srbije. Dodatno, akcije van Beograda utiču na to kako će ljudi percepirati razmeru problema i na taj način doprinose širenju panike i potkrepljuju narativ da naseljavaju čitavu Srbije migrantima:

„Meštani Šida i okolnih sela imaju ozbiljnih problema sa emigrantima. Njihov problem, daleko je Šid! Meštani Obrenovca i okoline imaju problema sa migrantima – Daleko je Obrenovac! Pirot, Banja Koviljača, Sombor imaju probleme sa ilegalnim emigrantima, centar Beograda je preplavljen Arapima. – Nije naš problem, nek rešavaju lokalci! Mislite daleko su Šid, Obrenovac, Pirot, a koliko sutra će vam Šid biti u Pančevu, Kragujevcu, Kruševcu... Do sada u Pančevu nije bilo ovih neželjenih pridošlica, ali stvari se ubrzano menjaju. Dozovi se narode pameti ili ćeš se probuditi u rodnoj zemlji, ali ona više neće biti tvoja.”⁸⁸

Antimigrantske Fejsbuk grupe

U periodu kada su desničarske organizacije i stranke temu migranata stavile na svoje agende, pojavila se i Fejsbuk grupa, koja je jedna od najzaslužnijih kanala za širenje dezinformacija i teorija zavere o migrantima u Srbiji. Reč je o grupi koja je nastala u martu 2020. godine pod imenom „STOP naseljavanju migranata”. Ona je za manje od dva meseca privukla više od 300 hiljada pratilaca. Nastala je kao grupa za diskusiju o migrantima, na kojoj su se svakodnevno delile potpuno izmišljene vesti, poluinformacije, manipulativne i stare informacije o migrantima kako bi se oni prikazali u što negativnijem svetlu. Inicijalno je bazirana na narativu, koji su iskorišćavale i desničarske struje, da su vlasti u Srbiji tajno potpisale Dablinski sporazum, kojim su se obavezale na naseljavanje velikog broja migranata.⁸⁹ Na početku je poslužila i za plasiranje teorije zavere o naseljavanju migranata po Srbiji tokom policijskog časa, koji je uveden radi suzbijanja epidemije virusa COVID-19 od marta 2020. godine. Na samom početku pandemije, kada su ljudi zbog neizvesnosti i straha bili podložniji teorijama zavere i radikalnim idejama, ova grupa je antimigrantskom retorikom efikasno nametnula „zajedničkog neprijatelja”. Postepeno je počela da obrađuje i druge teme, razne teorije zavere, po uzoru na globalne desničarske pokrete, uključujući u to i one o virusu COVID-19 i vakcinama.

Zbog kampanje Fejsbuka, koja je bila usmerene na suzbijanje dezinformacija i govora mržnje na ovoj platformi, grupa je počela da pokriva i druge teme, a početkom 2021. godine promenila je ime u „STOP cenzuri” kako bi izbegla potencijalne sankcije. Ova grupa trenutno ima preko 320.000 članova i na njoj se svakodnevno deli antiva-kerski i antisistemske sadržaj, ali su migraniti i dalje centralna tema koja ih okuplja. Trenutno je jedna od najvećih i najpopularnijih grupa na srpskom Fejsbuku. Prema procenama, postoji oko 3 miliona Fejsbuk naloga u Srbiji, što znači da je otprilike svaki deseti korisnik član ove grupe.⁹⁰ Na grupi se promovise rad „Narodne patrole”, a često se dele i sadržaji sa bliskih desničarskih portala, kao što su „Srbin.info” ili „Slavija.info”. Portal „Srbin.info” redovno izveštava o grupi „Narodna patrola”, a urednik ih često prati i snima njihove aktivnosti.⁹¹ Akcije „Narodne patrole” i objave sa antimigrantskih stranica na Fejsbuku pretvaraju se na portalima u vesti, čime se postiže efekat verodostojnosti i ozbiljnosti sadržaja. Deljenjem članaka sa datih internet portala teži se većoj uverljivosti plasiranih informacija i narativa. Grupa „STOP cenzuri” nije usamljena na Fejsbuku. Po sličnom principu funkcionišu i druge posećene stranice ili grupe, poput „Pokreta za slobodu i nezavisnost”, koju prati 47.000 ljudi.⁹²

„Uzimanje pravde u svoje ruke” pod uticajem antimigrantskih narativa

Od 2020. godine učestali su incidenti i napadi na migrante, koji su direktna posledica diskursa o tome da je neophodno da građani sami delaju i rešavaju problem sa migrantima, kao i odsustvo reakcije vlasti na desničarske ispade. Ohrabreni iskustvima istaknutih desničarskih aktera i narativima koje im oni plasiraju na društvenim mrežama, obični građani ili „vojnici” desničarskih grupa počeli su da uzimaju pravdu u svoje ruke i izazivaju incidente sa migrantima.

Tako je u aprilu 2020. godine jedan od članova pokreta „Levijatan” kolima uleteo u prihvatni centar za migrante u Obrenovcu, iznoseći pritom niz rasističkih komentara o migrantima. Čitavu akciju je snimio i objavio na društvenim mrežama. On je osuđen na 8 meseci zatvora za nasilničko ponašanje, nakon što je sklopio sporazum o priznanju krivice.⁹³ Iako su itekako postojali elementi za to, mladić nije procesuiran za krivično delo izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti.

U Apatinu je na jesen 2020. godine građanin, povezan sa „Narodnom patrolom”, presreo taksiste koji su prevozili migrante, preteći im blokirao put i primorao ih da promene pravac kretanja. Nakon što je snimak odjeknuo društvenim mrežama, ovaj građanin je priveden i saslušan, a tužilaštvo je pokrenulo postupak.⁹⁴ Najskoriji incident bio je kada je putnik autobusa ka Obrenovcu na jednoj od stanica izbacio grupu migranata, upućujući im niz uvreda i otvorenih pretnji.⁹⁵ Takođe je čitav incident snimio, a snimak se brzo proširio društvenim mrežama.

Nereagovanje državnih organa na širenje dezinformacija i mržnje prema migrantima na društvenim mrežama, kao i desničarske akcije na ulici podstiču netrpeljivost kod običnih građana, a posledično i incidente i napade na migrante. Objave na stranicama desničarskih organizacija i antimigrantskih grupa na društvenim mrežama obiluju negativnim reakcijama i veoma nasilnim komentarima pratilaca.⁹⁶ Kada desno nastrojeni građani ili pristalice ovih grupa vide da „Narodna patrola” ili pokret „Levijatan” iznova prolaze nekažnjeno ili sa veoma blagim, fasadnim sankcijama, biće ohrabreni da i oni delaju na sličan način.

Narativi i poruke antimigrantske ekstremne desnice

„Ovo što vidite na ulicama širom Srbije nisu jadni migrant već pravi borci, spremni na svaki vid borbe...”⁹⁷

„Ovo je Pravoslavna zemlja a ne šerijatska. Dalje od nas Nekrsti.”⁹⁸

Analizom objava ekstremno desničarskih organizacija na društvenim mrežama i aplikacijama za komunikaciju utvrdili smo šest najčešćih narativa, koje ekstremni desničari koriste kako bi stigmatizovali migrantsku populaciju i stekli legitimitet za svoje aktivnosti. To su: migranti su kriminalci, migranti napadaju i siluju žene, migranati naseljavaju Srbiju, migranti islamizuju Srbiju, migranti su teroristi i migranti su zaštićeni kao „beli medvedi”. Dalje u tekstu ćemo podrobnije objasniti svaki od navedenih narativa.

Migranti su kriminalci

U antimigrantskim objavama veoma je prisutan narativ kojim se migranti kriminalizuju. Kriminalizacija čitave migrantske populacije dešava se već samom tim što ih ekstremni desničari nazivaju „ilegalni” i „nelegalni” migranti. Međunarodne organizacije apelovale su da se umesto ovih termina koriste izrazi „nedokumentovani” i „iregularni” migranti kako bi se izbegla njihova stigmatizacija. Jer, čovek ne može biti nelegalan, već to može biti samo delo koje učini.⁹⁹ Još važnije od prethodnog je da ekstremni desničari u objavama na društvenim mrežama ukazuju na to da migranti vrše brojna krivična dela: provaljuju u kuće i vikendice, krađu, napadaju i siluju žene, pa čak i pale kuće i ubijaju ljude. Uz takve objave često idu objašnjenja da pretnja postaje sve ozbiljnija, kao i poziv na samoorganizovanje. Na primer, u objavi „Narodne patrola”, u kojoj je prenet vest da su migranti napali ćerku poznatog advokata, stoji:

„Migranti nisu nestvarna pretnja koja se dešava tamo negde, napadi se dešavaju svaki dan. Sve su učestaliji. Migranti su sve agresivniji. Nemojte da dozvolimo da se sutra probudimo u nekoj tuđoj zemlji. Srbija je naša!”¹⁰⁰

U drugoj objavi ista organizacija navodi da su migrant zadavili ženu u Somboru. To su preneli desničarski portali i pojedini tabloidi, što je izazvalo buru antimigrantskih komentara. Na kraju se ispostavilo da to nije bilo istina¹⁰¹, ali tada je već bilo kasno da se popravi šteta, jer se loše i senzacionalističke vesti šire mnogo brže od pozitivnih. U pitanju su većinom lažne vesti ili vesti koje su stare i po nekoliko godina, ali se plasiraju kao nove.¹⁰²

Stvarnost je, međutim, potpuno drugačija od ovih narativa. Zvanični podaci koji se odnose na prethodne godine ukazuju da krivična dela koje su počinili migranti u ukupno broju krivičnih dela učinjenih u Srbiji ne prelazi 1 procenat. Taj procenat nije bio veći čak ni tokom 2015. i 2016. godine, kada je kroz Srbiju prošlo preko milion migranata. Podaci, takođe, ukazuju da se većinom radi o sitnim krivičnim delima, te da je jedan broj počinjen među samom migrantskom populacijom. Međutim, ekstremni desničari čak i te slučajeve nastoje da uklope u svoje narative. Tako je, na primer, u jednoj objavi prikazan obračun trojice migranata uz komentar:

„Miroljubivi migranti u ličnom okršaju... Banatsko Aranđelovo... Evo sa kakvim pošastima se naš narod tamo susreće. Ako se kolju između sebe na ulici, da li možete da zamislite šta rade i koliko maltretiraju meštane??? Pridružite se telegram grupi kako bi na vreme bili obavešteni.”¹⁰³

Prateći ovakve objave, lako se može steći utisak da je Srbija zemlja kojom haraju kriminalne grupe migranata.

Migranti napadaju i siluju žene

U sliku o migrantima kao o kriminalcima dobro se uklapa i narativ o tome kako migranti ugrožavaju bezbednost žena, tako što ih pljačkaju, zlostavljaju i siluju. Prema ekstremnim desničarima, žene su žrtve migranata jer su, kao slabiji pol, lake mete za napade. Tako je, na primer, grupa „Narodna patrola” na Fejsbuku objavila snimak kako su njeni pripadnici navodno sprečili napad na devojkicu, uz komentar, odnosno poziv: „Braćo, uključite se u odbrani naše nejači!”¹⁰⁴ I pokret „Levijatan” u svojim objavama ukazuje na to da migrant napadaju devojkice. Prema rečima jednog od intervjuisanih pripadnika „Narodne patrola”, ovakvo ponašanje migranata prema ženama u Srbiji posledica je i činjenice da su oni druge kulture, kao i da „devojkice koje žive na ovom podneblju su zaista za šest klasa lepše nego na šta su oni navikli tamo”.¹⁰⁵

Objave redovno izazivaju lavinu komentara u kojima se poziva na samoorganizovanje i nasilje prema migrantima. Ženski članovi društvenih mreža na ove objave reaguju čestitanjem i zahvalnošću prema pripadnicima ekstremno desničarskih organizacija, koji navodno spasavaju žene od napada migranata. U većini komentara one potvrđuju da su u podređenoj ulozi u odnosu na muškarce. Tako se, na primer, može pročitati: „Dok muškarci ako ih još ima u Srbiji ne ustanu i ne pokažu i migrantima i ovim slugama ZAPADA čija je ovo zemlja” ili „Momci uz vas smo...Vi ste jedina svetla tačka u ovoj obamrlosti i nezainteresovanosti...”.¹⁰⁶

Migranti naseljavaju Srbiju

U antimigrantskim objavama ekstremnih desničara veoma je zastupljen narativ da migranti naseljavaju Srbiju i da će Srbi postati manjina u sopstvenoj državi. U tim narativima oni se pozivaju na postojanje raznih sporazuma i planova, uključujući u to i one tajne, u kojima su se vlasti u Srbiji obavezale da će naseliti migrante. Navodno je još pre nekoliko godina predsednica Vlade Srbije Ana Brnabić potpisala Dablinski sporazum, prema kome milion i dvesta hiljada migranata treba da bude naseljeno u Srbiji. Narativ o naseljavanju migranata doživeo je svoj vrhunac na početku pandemije virusa COVID-19, kada je osnovana Fejsbuk stranica „STOP naseljavanju migranata“, koja je privukla preko 300 hiljada pratilaca. Na stranici se moglo pročitati da vlasti u Srbiji koriste vanredno stanje i ograničenje kretanja kako bi tajno naseljavali migrante u Srbiji.

Time što manipulišu video-sadržajem ekstremni desničari stvaraju u javnosti sliku da su migranti preplavili Beograd i Srbiju. Oni to postižu tako što snimaju migrante u grupama, u različitim delovima grada, što ostavlja utisak da ih ima izrazito mnogo. Dodatna potvrda tvrdnje da se migranti naseljavaju u Srbiji jeste i činjenica da su oni počeli da rade na dostavi hrane preko aplikacije „Glovo“. Tako, na primer, u jednoj video-objavi „Narodna patrola“ upozorava:

„Prema poslednjim dojavama sa terena, delovanje migranata se proširilo na ceo Beograd. Od Borče, preko Centra, do Petlovog brda, Bloka 45 i celog Novog Beograda, Zemuna i Mirijeve, pa do Banjice... Polako, ali sigurno zauzimaju teritoriju. Takođe su zaposleni u „Glovo“ dostavi. Vodite računa kada poručujete preko ove aplikacije ko će da vam donese poručenu robu. Budimo opreznii! Bojkotujmo GLOVO!“¹⁰⁷

Pored toga, naglašava se da migranata sada ima i u mestima u kojima oni ranije nisu bili viđeni, što ide u prilog tezi o „najezi“ migranata. Pri tome se zanemaruje činjenica da migranti menjaju rute kretanja, neretko na nagovor svojih krijumčara.¹⁰⁸

Argumentaciju za naseljavanje migranata u Srbiji ekstremni desničari nalaze u činjenici da su mnoge opštine usvojile lokalne akcione planove (LAP) za unapređenje položaja izbeglica i migranata, zanemarujući pritom činjenicu da se termini „migrant“ i „izbeglica“ u ovim dokumentima koriste znatno šire.¹⁰⁹ Zapravo, LAP-ovi se donose još od 2012. godine, nakon što je usvojen Zakon o upravljanju migracijama. Jedan od važnih ciljeva ovih propisa jeste omogućavanje efikasne lokalne integracije raseljenih lica sa prostora bivše Jugoslavije i upravo njima ti planovi omogućavaju trajna stambena rešenja. Dakle, dokument se ne odnosi na migrante i izbeglice sa Bliskog istoka i iz Severne Afrike.¹¹⁰

Migranti islamizuju Srbiju

Narativ prema kome migranti ugrožavaju srpsku kulturu i identitet, te da im je cilj zapravo da islamizuju Srbiju dobro se nadovezuje na tvrdnje o masovnom naseljavanju migranata. Tako, ekstremni desničari ne propuštaju priliku da snime migrante kako se mole prema muslimanskim običajima i da te snimke dele na društvenim mrežama kao dokaz da Srbiji pretila islamizacija. Najpoznatiji je primer od pre nekoliko godina, kada su migranti grupno klanjali na Beogradskoj tvrđavi, a desničarski orijentisani mediji su to propratili naslovom „Ori se Alahu Akbar sa Kalemegdana, više desetina muslimana se moli i klanja”.¹¹¹ Poklič „Alahu Akbar” može uznemiriti građane jer se često u javnosti poistovećuje sa terorizmom. Davanje ovakvog naslova sadržaju u medijima imalo je stoga za cilj da izazove senzaciju i uplaši čitaoce, te da ih podstakne da dalje dele ovaj sadržaj. Nedavni primer je takođe veoma ilustrativan. „Narodna patrola” je objavila video-snimak u kome se vidi kako migrant klanja uz komentar:

„Inicijativa ‘otvoren Balkan’ (...) nam pruža brži protok za novu radnu snagu sa Bliskog Istoka.... Nove grupe su došle i odmah ide klanjanje. Sada, kada je ovaj potpisao ugovore o otvorenim granicama biće cunami.”¹¹²

Na protestima i u objavama ekstremnih desničara može se čuti i jasan govor mržnje upućen migrantima muslimanske vere, poput: „Sve je pošlo đavolijem tragom, zaudara zemlja Muhamedom”, „Srbija Srbima”, „Migrantima ograde, građanima sloboda” i sl.¹¹³

Na jenjavanje teorija o naseljavanju migranata i islamizaciji Srbije ne pomaže ni činjenica da se, prema periodičnim presecima UNHCR-a, tokom poslednje tri godine broj migranata u Srbiji kretao u rasponu od 3000 do 7000. Podaci iz novembra 2021. godine pokazuju da je u Srbiji bilo ukupno 5065 tražilaca azila i migranata.¹¹⁴ I drugi podaci ukazuju da migranti Srbiju vide kao tranzitnu zemlju, a ne kao odredišnu državu. Tako je u periodu od 2008. do kraja septembra 2021. godine 650.829 osoba izrazilo nameru da traži azil u Srbiji, dok je broj onih koji su zaista podneli zahtev za azil višestruko manji. Azil je u istom periodu dobilo svega 205 osoba.¹¹⁵

Migranti su teroristi

Narativ da su migranti teroristi veoma je prisutan kod ekstremno desničarskih organizacija i njihovih pratilaca. To je potkrepljeno tvrdnjama da većinu migranata čine mlađi muškarci, koji su vojno sposobni, te da je među migrantskom populacijom veoma mali broj žena i dece. Iz toga desno orijentisane grupe izvode zaključak da su oni zapravo vojnici koji su namerno poslani da islamizuju Evropu, te da će u datom momentu, kada im bude signalizirano, postati masovno nasilni prema nemuslimanskoj populaciji.

Tako je, na primer, organizacija „Narodna patrola“ objavila video-snimak, u kome objašnjava da je na aerodrom „Nikola Tesla“, sakriveno pod velom noći, stiglo 150 radno sposobnih muškaraca, od 18 do 40 godina, pitajući: „Osećate li se bezbedno državljani Srbije u svojoj zemlji?“¹¹⁶ Objava ima 46 hiljada pregleda i preko 180 komentara, a komentar sa najviše pozitivnih reakcija, tzv. lajkova glasi:

„Danima gledam snimke kako beže iz Avganistan, sve sami muškarci. Gde su žene i deca. Ja moju Mionicu bih poslednji napustio, suprugu i decu prvo na sigurno. Sve obučeni za ratna dejstva dolaze. Tiho i sigurno plave Evropu.“

Prenebregava se činjenica da će mlađi muškarci u odnosu na starije, kao i oni bez žene i decu lakše izdržati sve nedaće sa kojima se suočavaju na migrantskim rutama.

Argumentaciju o migrantima kao o teroristima ekstremni desničari ojačavaju povremenim objavama, koje sadrže konkretne informacije o tome da je neke migrante policija uhapsila jer su pripadnici terorističkih organizacija. Tako je, na primer, Pavle Bihali, vođa pokreta „Levijatan“, objavio na svom Tviter nalogu da je sedam dana po ulasku u Srbiju priveden migrant A. E. koji je povezan sa terorističkim ćelijama i u čijem su telefonu nađeni snimci odsecanja glava.¹¹⁷ U komentarima na objavu navode se i drugi navodni slučajevi hapšenja, odnosno informacija da je 2018. godine policija Srbije, zajedno sa nemačkom tajnom službom BND, razbila terorističku ćeliju Sirija/Sudan. Prisutna su i video-svedočenja, a u jednom od njih, na primer, čovek govori kako se odbranio od 20 do 25 vehabija, koji su bili naoružani velikim noževima i sabljama za klanje. Ove navode je po pravilu nemoguće proveriti, ali ih ljudi relativno lako prihvataju jer se uobičajilo mišljenje da je muslimanska vera pogodna za bujanje terorizma, što je posledica dvodecenijskog fokusa politika mnogih vlada širom sveta na (oružanu) borbu protiv islamističkog terorizma, čiji je krajnji rezultat porast islamofobije, ali i (paradoksalno) terorizma.¹¹⁸

Migranti su zaštićeni kao „beli medvedi“

Kroz većinu ovih narativa provlači se i poruka da su migranti zaštićeni kao „beli medvedi“, odnosno da policija ne preduzima ništa povodom činjenice da mnogi migranti nisu registrovani, odnosno da su to „nelegalni“ migranti, koji se slobodno kreću Srbijom, da dosta njih krade, ubija, siluje, skrnavi srpske svetinje, prlja sredinu u kojoj boravi i sl. Navodno, migranti su svesni toga da neće odgovarati za svoja dela isto kao ostali građani Srbije, pa su stoga sve bahatiji.¹¹⁹ U velikom broju ovakvih objava stoji i poziv na akciju, na samoorganizovanje i na uključivanje u ekstremno desničarske organizacije, koje čuvaju Srbiju od migranata.

Prema rečima naših sagovornika koji su bili angažovani na pružanju pomoći migrantima, ekstremni desničari zaboravljaju da bi striktno postupanje policije prema neregularnim migrantima zapravo stvorilo veće probleme nego što bi imalo koristi, jer to pitanje nije samo stvar važećih zakona i procedura, već i politike. Na primer, vraćanje iregularnih migranata u zemlje odakle su došli nije moguće u sadašnjim okolnostima, a pritom Srbija nema dovoljno resursa za njihov smeštaj. Dosadašnja iskustva govore da je najviše problema i incidenta među migrantima, ali i sa lokalnim stanovništvom bilo kada su centri bili prenatrpani i kada nije bilo uslova za boravak migranata. To bi i povećalo njihovo zadržavanje u Srbiji, pa bi onda Srbija zaista postala „parking za migrante”, što ekstremni desničari ne žele.

Provladini mediji neutralno o migrantima

Analizom objava o migrantima na internet stranicama provladinih medija „RTS”, „PINK” i „Informer” može se zapaziti da oni uglavnom neutralno izveštavaju o ovoj temi. O migrantima i incidentima u kojima su oni učestvovali, kao i o problemima sa kojima se oni suočavaju, ovi mediji izveštavaju faktografski. U objavama o migrantima i dalje postoji narativ da Srbija dosta humano postupa prema njima, dok se Hrvatska kritikuje zbog nasilnog odnosa prema migrantima. Takođe, može se uočiti da postoji dosta objava u kojima se prikazuju policijske akcije otkrivanja iregularnih migranata, kao i presecanja kanala krijumčarenja migranata, zbog čega se upućuju pohvale policiji. U ovim objavama neretko se eksponira ministar unutrašnjih poslova Srbije Aleksandar Vulin. Pozitivnih priča o migrantima ima, ali su one veoma retke.¹²⁰

Manipulacijama do šire podrške

„Narodna Patrola nije hir, ona je potreba da se odbranimo od pošasti koja preti da nam oduzme miran život!”¹²¹

Analizom antimigrantskih narativa u ovom, ali i u drugim istraživanjima može se uočiti da ekstremna desnica koristi manipulaciju kao glavni mehanizam za privlačenje pažnje, a onda i za sticanje i širenje podrške. Manipulacija je prisutna i prilikom plasmana foto i video sadržaja, a najčešće se zapravo radi o „manipulativnom paketu”, gde je narativ poduprt foto/video materijalom kao „dokazom” za priču koja ih prati. Tako upakovan sadržaj često sadrži netačne podatke i poluinformacije, odnosno informacije koje su istrgnute iz svog konteksta. Na primer, snimanje migranata u grupama, na mestu gde se okupljaju, uz često emitovanje takvih sadržaja, može stvoriti utisak da je Srbija preplavljena migrantima iako je to daleko od istine. Međutim, ekstremnim desničarima i nije cilj da objektivno informišu svoje pratiocice, već da podstaknu njihovu emotivnu reakciju, koja će uticati na to da pratioci lakše i brže dalje dele takve sadržaje, a samim tim će ona dosegnuti do šire publike, tj. do ljudi koji nisu njihovi pratioci. Najbolji način za to je plasiranje neobičnih, čudnih i neverovatnih informacija, koje izazivaju bes, očaj ili strah kod publike.¹²² Istraživanja su utvrdila da se lažne informacije mnogo brže šire društvenim mrežama od istinitih.¹²³ Iako se većina takvih sadržaja može lako dekonstruisati uz jednostavne pretrage na internetu, to se ne dešava jer oni predstavljaju tzv. „prijatne laži”, odnosno laži koje potvrđuju prethodne stereotipe i predrasude, te ih dodatno osnažuju.¹²⁴ Tako je, na primer, Sara Mikić, novinarka iz Sombora, izveštavajuću o saobraćajnoj nesreći iznela činjenicu da su migranti koji su se našli u blizini nesreće priskočili u pomoć povređenima. To je zasmetalo ekstremnim desničarima, koji su novinarku zasuli brojnim i vulgarnim uvredama u svojoj Telegram grupi.¹²⁵

Na stvaranje slike o istinitosti njihovih objava utiče i činjenica da oni sve svoje aktivnosti snimaju i objavljuju na društvenim mrežama, bez obzira na to da li je reč o presretanju i „građanskim hapšenjima” i akcijama protiv migranata ili pak o svedočenjima o nasilju migranata nad građanima Srbije, odnosno o policijskim privođenjima svojih članova i pristalica. Na taj način oni šalju poruku da su stalno prisutni na terenu i da imaju informacije iz prve ruke, ali i da su u svakom momentu na usluzi građanima. Drugim rečima, poručuju da je sadržaj koji objavljuju autentičan, a da se njima može uvek verovati.

U antimigrantskim narativima ekstremne desnice u Srbiji možemo uočiti da oni u antimigrantskim narativima najčešće manipulišu veličinom i strukturom migrantske populacije, teorijama o naseljavanju migranata, korišćenjem termina „izbeglica” i „migrant”, brojem i navodima o incidentima koje su navodno izazvali migranti, te slikom o sebi kao o herojima koji se žrtvuju za spas Srbije.

Ekstremno desničarske organizacija najčešće manipulišu brojevima jer jednostavnim iznošenjem (netačnih) podataka o ogromnom broju migranata koji se nalaze u Srbiji, kao i o tome koliko njih treba da bude vraćeno iz evropskih država u Srbiju, gotovo trenutno stvaraju revolt kod pratilaca, što utiče na to da oni dalje dele te sadržaje. Istraživanja su utvrdila da se grupe koje ne osećamo kao bliske, ili ih štaviše tretiramo kao opasne, percipiraju kao veće i opasnije nego što realno jesu.¹²⁶ Manipulisanjem brojem migranata nadopunjuje se činjenicom da se migrantska populacija promenila i da je, za razliku od početnog perioda migrantske krize, sada čine mlađi muškarci, koji su vojno sposobni. Tako se lako stvara slika o „masovnoj najezdi” i „islamizaciji Srbije”.

U to se dobro uklapa i manipulisanje činjenicama o planovima (tajnog) naseljavanja migranata, koje se pak oslanja na manipulisanje terminima „izbeglica” i „migrant”, kao i na poistovećivanje izražavanja namere za traženje azila sa podnošenjem zahteva za azil. Ekstremni desničari pod migrantima smatraju samo migrante sa Bliskog istoka i iz Severne Afrike, dok je ovaj pojam zapravo znatno širi i obuhvata svaku trajniju promenu mesta boravka pojedinca ili društvenih grupa.¹²⁷ Lokalni akcioni planovi za integraciju migranata, koje ekstremni desničari koriste kao dokaz o naseljavanju migranata u Srbiji, odnose se pre svega na izbegla i interno raseljena lica sa prostora Jugoslavije tokom ratova 1990-ih, kao i na povratnike koji se iz EU vraćaju u Srbiju jer su izgubili ili nisu dobili pravo boravka u EU. Druga manipulacija je veoma pogodna za ekstremne desničare, jer se poistovećivanjem iskazivanja namere za traženje azila sa stvarno podnetim zahtevom za azil dobija senzacionalistička brojka od preko 600 hiljada migranata/azilanata koje će Srbija morati da primi čak iako su oni uspeli da odu u EU države.

Radi kriminalizacije migranata, ekstremni desničari manipulišu navodnim incidentima u kojima su migranti počinili različita krivična dela. Krivična dela na koje oni ukazuju često su se zaista i desila, ali za njih nisu zapravo bili odgovorni migranti, kao što je to, na primer, bio slučaj sa ubistvom u Somboru. Objave o počinjenim krivičnim delima teško je proveriti jer to podrazumeva obraćanje policiji koja je pak dužna da štiti pretpostavku nevinosti i koja ne sme da otkriva podatke kojima bi se inicijalna vest mogla demantovati.¹²⁸ Dešava se i da su u incidentima zaista učestvovali migranti, ali da se događaj desio pre nekoliko godina i u drugoj državi. Čestim objavama na društvenim mrežama u kojima se govori o krivičnim delima migranata, ekstremni desničari kod svojih pratilaca stvaraju sliku da su ova krivična dela brojna, a da je većina migranata nasilna i opasna.

Veoma važna je i manipulacija u kojoj ekstremni desničari sebe predstavljaju kao dvostruke žrtve. Najpre, oni su zbog navodnog nepostupanja policije prinuđeni da „uzmu zakon u svoje ruke” i zaštite građane Srbije od migranata koji krađu, siluju, ubijaju, šire bolesti i sl., pri čemu sebe tako izlažu brojnim rizicima. Oni, takođe, šalju poruke da su žrtve represije sadašnje vlasti jer ih gotovo redovno privodi policija.

U jednoj objavi „Narodne patrola” piše:

„Svi smo upoznati sa strašnim zulumom migranata u Somboru i sada naše momke policija preslišava. Mi ne radimo ništa što može naštetiti Srbiji, radimo sve po zakonu. Stop represiji nad rodoljubima!”¹²⁹

Oni pritom, naravno, ne objavljuju informacije o ishodima tih privođenja, odnosno o tome da oni i dalje nastavljaju sa svojim delovanjem. Na taj način ekstremni desničari stvaraju sliku u javnosti da rade važan i opasan posao, te da su potrebni građanima kako bi ih zaštitili od opasnih migranata kad već državne institucije to neće.

Rodna dimenzija antimigrantske desnice

Ekstremno desničarske grupe i političke stranke neretko se pozivaju na narative o rodu i porodici, koristeći istovremeno ženska prava i rodnu ravnopravnost kao sredstvo za širenje antimigranstkih i islamofobičnih stavova. Oni se, takođe, predstavljaju i kao veliki zaštitnici žena, koji ih štite od migranata, dok u isto vreme targetiraju novinarke i aktivistkinje koje preispituju njihove antimigrantske stavove. U ovom delu rada ćemo detaljnije objasniti prethodno rečene aspekte delovanja ekstremnih desničara.

Iskorišćavanje ženskih prava za širenje antimigrantske agende

Uporedo sa globalnim rastom (ekstremne) desnice, u poslednjih nekoliko godina došlo je i do porasta netrpeljivosti prema idejama rodne ravnopravnosti i feminizma. Ekstremno desničarske organizacije se najčešće predstavljaju kao zaštitnici tradicionalnih porodičnih vrednosti i hijerarhijskih rodni uloga. Štaviše, često su žestoki protivnici mera koje omogućavaju osnaživanje žena, što potkrepljuju antifeminističkim i mizoginim stavovima. Antifeminizam nije, međutim, vezan isključivo za ekstremno desničarske struje. Naprotiv, on je široko rasprostranjen i kod drugih aktera na političkoj sceni, ali i šire u društvu. Ekstremni desničari zato koriste antifeminističke ideje kako bi svoja razmišljanja učinili prihvatljivijim za šire društvene slojeve i omogućili delovima društva da se pomere udesno, a da ne izgledaju ekstremno desničarski.¹³⁰

Desničari, između ostalog, krive feminizam i osnaživanje žena za pad nataliteta i uništavanje tradicionalne porodice, a posredno za priliv migranata. Sve to uklapaju u glavnu rasističku teoriju zavere o „velikoj zameni“, prema kojoj bele žene ne rađaju dovoljno, što dovodi do odumiranja bele rase.¹³¹ U takvom pogledu na svet, migranti su predstavljeni kao napadači, odnosno kao demografska pretnja, koja će postepeno zameniti belu rasu i naseliti ostatak sveta.¹³²

S druge strane, jedna od centralnih tačaka desničarskog antimigrantskog narativa jeste da su oni zaštitnici žena i da ih štite od nasilnih migranata i represivne islamske kulture. U tom narativu se može uočiti prva kontradiktornost desničara u vezi sa stavovima prema ženama i migrantskoj krizi. Naime, inače mizogine i antifeminističke struje, iskorišćavaju ženska prava, koristeći diskurs da se ona moraju zaštititi od „strane i nazadne kulture koja potčinjava žene“. U evropskim zemljama su radikalno desničarske partije usvajale feminističku retoriku, ali najčešće u vezi sa imigracijom. One su zloupotrebljavale određene feminističke vrednosti kako bi produbile jaz sa muslimanskim zajednicama u Evropi, kao i kako bi kritikovale multikulturalizam.¹³³

Takođe, narativom o nasilnim migrantima desničari se fokusiraju na fizičku nesigurnost žena, doprinose strahu i dodatno eksploatišu i iskrivljuju narativ vezan za stvarne brige koje žene imaju povodom sopstvene bezbednosti. U takvom narativu desničari žene štite od migranata koji su predstavljeni kao nasilnici, silovatelji i generalno skloni zlostavljanju žena.¹³⁴ Slučaj iz Nemačke, koji je krajnjoj desnici umnogome pomogao da profitira koristeći narativ o nasilnim migrantima, odnosi se na masovne napade na žene na železničkoj stanici u Kelnu i u drugim gradovima tokom novogodišnje večeri 2015. godine. Ovaj slučaj podstakao je stvaranje generalizacije i pogrešnog diskursa o prirodi migranata i omogućio desničarima da dodatno eksploatišu narativ o seksualno devijantnim migrantima. Oni su koristili taj slučaj kao dokaz da migranti ugrožavaju bezbednost žena u javnom prostoru.

Slučaj u Kelnu dobro ilustruje ukrštanje rasizma i antifeminizma pod krinkom poštovanja ženskih prava. Nakon ovog slučaja, pozivi da se migranti poduče „evropskim vrednostima” rodne i seksualne ravnopravnosti postali su sve glasniji.¹³⁵ Umesto da se bavi neadekvatnim zakonima koji regulišu seksualne delikte, debata se fokusirala na migrantske politike posmatrane kroz prizmu kulturnih razlika i ženskih prava. Štaviše, zakonska regulativa o seksualnom nasilju je nakon toga promenjena i pooštrena, ali je povezana sa izmenama imigracione regulative u Nemačkoj.¹³⁶ Inače potpuno ravnodušne kada je reč o temi nasilja nad ženama, mnoge desničarske struje su ovaj slučaj iskoristile za jačanje svoje antimigrantske retorike, kao recimo krajnje desno orijentisana partija „Alternativa za Nemačku” (AfD). Ekstremno desničarski pokret „Pegida” takođe je profitirao na ovom slučaju. Novogodišnja noć u Kelnu iskorišćena je i u predizbornoj kampanji Donalda Trampa da ukaže na manjkavosti nemačke migrantske politike „otvorenih vrata”.¹³⁷

| Muškarci štite žene od napada migranata

Ekstremno desničarske organizacije i pojedini mediji u Srbiji često predstavljaju žene kao potencijalne žrtve napada migranata. Tako i najglasniji desničari u Srbiji i portali koji ih prenose često govore o incidentima u koji su uključene žene. Portali, kao što su recimo „Srbinfo” ili „Slavija.info” najčešće objavljuju lažne vesti ili polu-informacije o migrantima, kao i o aktivnostima desničarskih organizacija. Na ovim portalima i pratećim kanalima migranti su često predstavljeni kao seksualno devijantni i opasni, uz neproverljive ili lažne informacije o napadima na žene i devojčice u Srbiji ili globalno. „Narodna patrola” je povod za svoje prve akcije našla upravo u „učestalim napadima na srpske žene i devojke”.¹³⁸

Na društvenim mrežama mogu se naći objave „Narodne patrole”, u kojima se dele vesti sa nepouzdanih internet portala ili drugih desničarskih stranica, ali i snimci na kojima

se oni obračunavaju sa nekim migrantom ili vrše građansko hapšenje zbog napada na žene. Na snimcima se po pravilu ne vidi kontekst, već samo epilog, gde članovi „Narodne patrola” „privode” i maltretiraju nekog migranta, čekajući policijsku patrolu da ga preuzme. Uz snimke uvek stoji opis u kom se objašnjava da je dotična osoba izvršila neko krivično delo, a to vrlo često budu upravo napadi na žene. „Mi branimo naše majke, sestre, ćerke, sugrađanke ne samo na rečima već i delima.”¹³⁹

U istom maniru „Narodna patrola” deli fotografije migranata koje označavaju kao napadače ili silovatelje bez dokaza i van konteksta, a dešava se i da ponove fotografiju istog čoveka sa različitim optužbama. Pored toga, „Narodna patrola” za širenje antimigrantskih narativa zloupotrebljava i anonimna svedočenja žena o napadima.

Objave o napadima na žene izazivaju najjače reakcije i najagresivnije komentare. Snimci konkretnih akcija, koje grupa „Narodna patrola” predstavlja kao „sprečavanje napada” ili „rešavanje slučaja”, izazivaju brojne pozitivne reakcije građana i pohvalne komentare. Takođe, takve objave privlače i veći broj žena, pa se kreira i sentiment o pripadnicima „Narodne patrola” koji su zaštitnici nemoćnih i „pravi” muškarci:

„Podrška za našu braću! Hoćemo narodne patrola u svim gradovima širom Srbije! Ja kao žensko više neću da strepim od straha svaki put kad izlazim i pazim se dokle će me napasti migranti.”

„Bravo momci, vi ste ponos ove države.”

„Bravo momci, tako se to radi!!! Srećne vam majke koje su vas rodile i časno vaspitale.”¹⁴⁰

Kroz promovisanje građanskih hapšenja navodnih napadača na žene „Narodna patrola” provlači i jedan od svojih glavnih narativa da institucije ne rade svoj posao, te da umesto procesuiranja migranata zbog uznemiravanja žena, privode i maltretiraju njihove članove. Na taj način dodatno animiraju antisistemski nastrojene građane, pa se u reakcijama često mogu naći takvi komentari:

„Respect za ove momke, heroje današnjice!!! Policiju srami se uniforme koju nosiš i zakletve koju si položila!”

„Bravo momci. Vama treba dati orden. Vi ste naš ponos a ne ovdašnja milicija.”

„Hvala vam. Kad institucije ne rade svoj posao, onda imamo naše hrabre momke kao što ste vi – da rade njihov posao.”¹⁴¹

Kroz patrijarhalni narativ o „pravim” muškarcima, ali i kroz antisistemski o policiji koja ne štiti građane od migranata direktno i između redova provlači se poziv na pridruživanje „Narodnoj patroli”, što se često može naći u komentarima: „Braćo uključite se u odbrani naše nejači.”

Takođe, da migranti predstavljaju pretnju po žene i decu u Srbiji jedan je od glavnih antimigrantskih narativa, koji se svakodnevno mogu naći na stranicama koje okupljaju ljude sa antimigrantskim sentimentom. Tako je jedna Fejsbuk stranica objavila kolaž od 12 fotografija, na kojima se navodno nalaze žene iz Evrope, žrtve migrantskog nasilja. Ubrzo potom, portal „FakeNews Tragač”, koji se bavi proverom podataka u medijima, demantovao je ovu objavu, ističući da se Gugl pretragom može utvrditi da je taj kolaž u potpunosti neistinit. Naime, svaka od fotografija nastala je pre migrantske krize, a na njima se nalaze žene žrtve porodičnog nasilja, policijskog nasilja ili saobraćajnih nesreća.¹⁴² Slično tome, na leto 2021. godine zloupotrebljena je vest o ubistvu žene u Somboru. Na Fejsbuk stranici grupe „Narodna patrola”, kao i na portalu „Srbinfo” i na grupi „STOP cenzuri” podeljena je ova vest uz objašnjenje da su zločin počinili migranti.¹⁴³ Ubrzo nakon toga Ministarstvo unutrašnjih poslova demantovalo je da su migranti počinioци ovog zločina, ali je bilo prekasno s obzirom na to da je ta dezinformacija već otišla u etar i odjeknula društvenim mrežama.

Na društvenim mrežama veliku pažnju izazvala je i fotografija nastavnica iz Šida, koje imaju marame na glavi. Ona je objavljena uz komentar da žene na slici nose hidžab, simbol represije nad ženama. Fotografiju je pratila lažna informacija o tome da su nastavnice primorane da nose hidžab zbog dece migranata koja su upisana u škole u Srbiji. Portal „Raskrikavanje” ubrzo je razotkrio da je reč o fotografiji staroj tri godine, koja je nastala na radionici za uključivanje dece migranata u školski sistem, na kojoj nastavnice nose marame kako bi im pokazale pravoslavne običaje.¹⁴⁴ Pokušaj plasiranja dezinformacija na ovaj način i reakcije na društvenim mrežama ukazale su kako se i u Srbiji ženska prava lako mogu zloupotrebiti za širenje islamofobnih i antimigrantskih poruka.

Targetiranje novinarki i aktivistkinja koje pomažu migrantima

Druga nedoslednost koja se ističe kada je reč o rodnoj dimenziji desničarskih narativa o migrantima odnosi se na njihovog tretman žena. Naime, prema rečima sagovornika, novinarka i aktivistkinje koje se bave migrantima izložene su uvredama na društvenim mrežama, ali i organizovanim kampanjama blaćenja i pretnjama koje im upućuju pristalice desničarskih organizacija. Tako je novinarka portala „SO.info” iz Sombora bila izložena različitim uvredama i kampanji blaćenja na Telegram grupi „Narodne patrola” pošto je izvestila da su migranti pomogli vozaču nakon saobraćajne nesreće.¹⁴⁵

Kako ističu sagovornici izvan Beograda, na sličan način targetirana je i žena koja je pomagala migrantima. Na lokalnoj Telegram grupi „Narodne patrola” objavljeni su njeni lični podaci, čime joj je ugrožena bezbednost. Jedna od sagovornica koja je radila u migrantskom kampu bila je suočena sa različitim uvredama na društvenim

mrežama zbog svog angažovanja i pokušaja da na svom privatnom profilu podstakne kontranarativ i reaguje na desničarske objave o migrantima. Takođe, na Fejsbuk stranicama koje dominantno objavljuju o migrantima mogu se naći objave kojima se targetiraju istaknutije aktivistkinje koje se bore za ljudska prava. Tako su se „Žene u crnom” našle u objavi na grupi „STOP cenzuri” zbog transparenata protiv rasističkih stavova o migrantima.¹⁴⁶ Objavu su dočekale negativne reakcije pratilaca, uz veliki broj agresivnih i nasilnih komentara.

Reakcije na objavu iz 2016. godine, koja je privukla pažnju u grupi „STOP cenzuri”, dobro ilustruje kontradiktornost desničarske retorike o migrantima u kontekstu nasilja nad ženama. Reč je o objavi u kojoj je podjeljen članak sa opskurnog portala o navodnom silovanju novinarke u migrantskom kampu u Francuskoj. Reakcije pratilaca su se kretale od negativnih i agresivnih komentara usmerenih protiv migranata, pa do uvreda na račun novinarke zbog toga što je uopšte izveštavala o toj temi, uz komentare da „treba opet da bude silovana i da je to i zaslužila”.¹⁴⁷

Mogu se primetiti dve vrste protivrečnosti kod desničarskih organizacija i njihovih pristalica. Prvo, iako su generalno izrazito antifeminističke i patrijarhalno nastrojene, desničarske organizacije često preuzimaju feminističku retoriku i zagovaraju ženska prava, ali samo u odnosu na migrante. To postižu korišćenjem uprošćene, crno-bele retorike i plasiranjem dezinformacija u kojima su migranti predstavljeni kao napadači koji dolaze iz varvarske kulture da bi zlostavljali nemoćne žene. S druge strane, iako se predstavljaju kao zaštitnici žena, organizuju kampanje blaćenja, tragetiranja i upućuju pretnje aktivistkinjama, novinarkama i drugim ženama koje se bave temom migranata ili koje im pomažu.

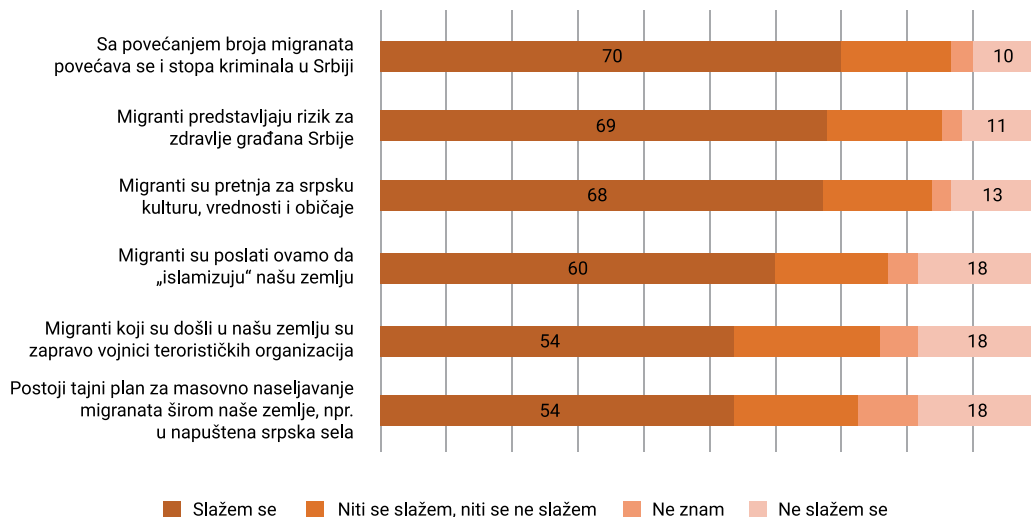
Posledice delovanja antimigrantske ekstremne desnice

„A što se tiče migranata i bezbednosti, ja mislim da nikome nije prijatno ne samo ženama, nego jednostavno nikome nije svejedno kada prolazimo kroz neke grupe migranata koji se nekako unose u lice, mašu nekim noževima ili nešto slično.“¹⁴⁸

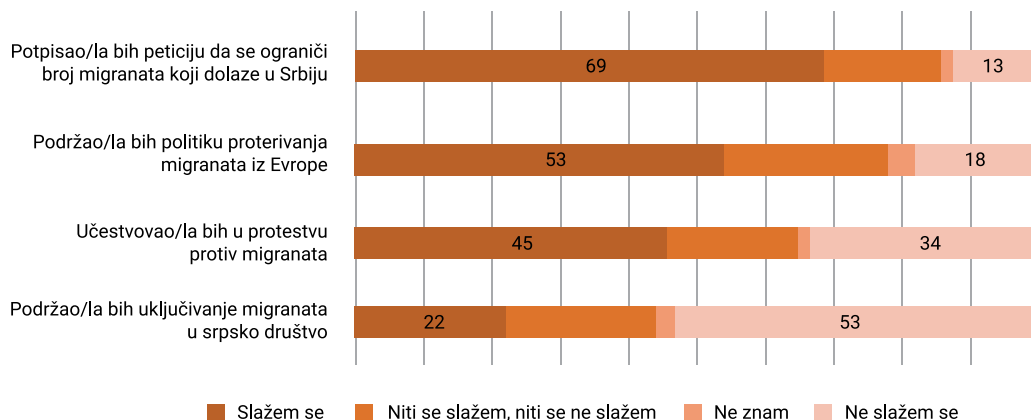
Neposredne posledice delovanja antimigrantske ekstremne desnice jesu maltretiranje i zastrašivanje migranata. Postoje, međutim, i manje vidljive, ali znatno opasnije posledice ovakvog delovanja ekstremnih desničara, jer su dublje i dugoročnije i biće prisutne i kada migranti ne budu više tema. Dalje u tekstu ćemo ih podrobnije objasniti.

Normalizacija mržnje

Većina naših sagovornika nam je ukazala na to da ekstremno desničarske organizacije svojim antimigrantskim aktivnostima nisu privukle značajniji broj novih članova i pristalica van interneta, te da je njihova ekspanzija u tom pogledu veoma ograničena. Oni, međutim, tvrde da ove grupacije ostavljaju loše posledice na širi krug ljudi jer utiču na širenje mržnje, kao i stavova i vrednosti nespojivih sa demokratskim poretom. Ispitivanja javnog mnjenja sprovedena u poslednjih nekoliko godina upravo ukazuju na široku rasprostranjenost i porast antimigrantskih stavova građana Srbije. Istraživanje BCBP-a iz 2020. godine pokazalo je da građani veruju da migranti predstavljaju najveću spoljnu pretnju bezbednosti Srbije i da ih istovremeno smatraju za jednu od tri glavne pretnje unutrašnjoj bezbednosti.¹⁴⁹ Uz to, oko 75% ispitanika zabrinjava „slobodno kretanje migranata po gradovima i selima“.¹⁵⁰ Poređenja radi, u istraživanju BCBP-a iz 2017. godine migranti su za ispitanike predstavljali tek petu pretnju na listi spoljnih pretnji, a osmu na listi unutrašnjih pretnji po bezbednost Srbije, i to u veoma malom procentu.¹⁵¹ Takođe, istraživanje BCBP-a iz 2021. godine pokazuje da znatan procenat građana smatra da migranti povećavaju kriminal, da predstavljaju rizik za zdravlje, da ugrožavaju srpske vrednosti i običaje, da su teroristi i da su u stvari poslali da islamizuju Srbiju. Takođe, u spontanima odgovorima građana o najvećoj bezbednosnu pretnju u zajednici, migranti su drugi na listi odmah posle bezbednosti doma. Shodno tome, povećao se i broj ispitanika koji bi podržali antimigrantske proteste i mere, kao što je, na primer, ograničavanje broja migranata i njihovo proterivanje. Uvidom u prošlogodišnje rezultate drugih istraživanja sa sličnim pitanjima, može se zapaziti porast antimigrantskih stavova kod građana Srbije.¹⁵²

Grafikon 1. Antimigrantski stavovi građana Srbije

Grafikon 2. Stavovi građana Srbije prema migracionoj politici

Druga istraživanja ukazuju da čak svaki četvrti ispitanik podržava delovanje neke ekstremne desničarske organizacije, kao što su „Levijatan” ili „Narodna patrola”.¹⁵³ To ne znači da će se svi koji podržavaju rad ovih organizacija uključiti u njihove aktivnosti ili da bi glasali za njih na izborima ukoliko bi se kandidovali, ali ipak veoma zabrinjava jer ukazuje da jedan značajan deo građana podržava vrednosti svojstvene autokratskom poretku. Zapravo, najlošije posledice delovanja ovih organizacija nisu te da će one privući veći broj članova ili simpatizera, već to što one doprinose da nedemokratski stavovi i vrednosti budu prihvatljivi za građane Srbije. Istraživanje BCBP-a je pokazalo da skoro četvrtina ispitanika smatra da je demokratija poželjna, ali da nam je u sadašnjim uslovima neophodna „čvrsta ruka”, dok jedna petina njih smatra da su svi režimi isti. Među onima koji smatraju da su svi režimi isti najčešće su mladi, žitelji Centralne i Zapadne Srbije i građani sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem.

Kao što je to jedan od naših sagovornika kazao, „migranti sigurno odlaze, ali ksenofobija i mržnja ostaju i sigurno će se preusmeriti ka sugrađanima koji nisu dovoljno dobri Srbi za njih”.¹⁵⁴ To se i desilo u Somboru kada su pripadnici „Narodne patrola” oblepili plakate sa ličnim podacima Somboraca koji su iznajmljivali smeštaj migrantima. I naši sagovornici su ukazali na niz slučajeva verbalnih napada na ljude koji su iskazali mišljenje suprotno mišljenju ekstremnih desničara.

Uticao koju ekstremna desnica može da ostvari na stavove građana ne treba potcenjivati jer istraživanja javnog mnjenja ukazuju na to da se građani najviše informišu putem interneta i društvenih mreža, te da najviše imaju poverenja u internet portale i sajtove. Istraživanja takođe pokazuju da tradicionalni mediji gube poverenje građana,¹⁵⁵ a da glasači koji prate desnicu na društvenim mrežama manje veruju upravo tradicionalnim medijima.¹⁵⁶ Ekstremna desnica zato usmerava svoje delovanje na internet i društvene mreže, gde uz veoma malo resursa i dobru umreženost može da dopre do velikog broja ljudi.

Širenje straha i recipročna radikalizacija

Jedna od polaznih pretpostavki u istraživanju jeste da ekstremna desnica anti-migrantskim delovanjem širi islamofobiju, što dalje doprinosi širenju straha među Bošnjacima i ostalim muslimanima u Srbiji. Na kraju, to utiče na pojavu recipročne radikalizacije, odnosno na to da se širi i jača radikalizacija muslimana u Srbiji. Međutim, tokom serije intervjua koje smo realizovali sa muslimanima u Sandžaku i Beogradu dobili smo podeljene rezultate. Intervjuima su obuhvaćeni i pojedinci koji ispovedaju izvorni islam, u Srbiji popularno nazvan vehabizam. Tako, muslimani u Sandžaku primetili su rast ekstremne desnice u Srbiji, kao i da se jedan deo ove grupacije preusmerio na antimigrantsko delovanje, kroz koje šire islamofobiju. Ipak, ispitanici ne smatraju da ih ova pojava ugrožava ili da ih može ugroziti u budućnosti. Oni na ovaj fenomen gledaju kao da je to nešto što se dešava daleko od njih, u nekoj drugoj državi. Iste ili slične odgovore smo dobijali i kada smo sagovornike pitali o rastu i delovanju celokupne ekstremne desnice u Srbiji.

Ovakav odnos intervjuisanih u Sandžaku prema ekstremnoj desnici može se objasniti činjenicom da građani ovog dela Srbije žive dosta izolovano u odnosu na ostatak zemlje, te da su okrenuti dešavanjima u svojoj neposrednoj sredini. To su i potvrdila dva događaja, koja su se desila tokom našeg istraživanja. Naime, ekstremno desničarske organizacije su nekoliko dana protestovale protiv izložbe „Duša Srebrenice”, koja je posvećena žrtvama genocida iz Srebrenice.¹⁵⁷ Iako su upoznati sa ovim događajem i Srebrenica je važna za Bošnjake, ovaj događaj nije značajnije uznemirio Bošnjake u Sandžaku.

Međutim, drugi događaj jeste izazvao jake reakcije građana Sandžaka. Reč je o incidentu na fudbalskoj utakmici u Novom Pazaru, na kojoj su navijači FK „Partizan” skandirali Ratku Mladiću, vojnom komandantu bosanskih Srba osuđenom za ratne zločine protiv Bošnjaka, i uzvikivali parolu „Nož, žica Srebrenica”, što je aluzija na genocid nad Bošnjacima, tokom 1990-ih pod komandom Ratka Mladića.¹⁵⁸ Nadležni organi su znali da tokom ovog događaja može doći do incidenata, ali nisu ništa učinili kako bi to i sprečili (npr. igranje utakmice bez publike). Njihov odgovor tokom utakmice i nakon nje takođe nije bio adekvatan.¹⁵⁹

Drugi deo objašnjenja za ovakav odnos sandžačkih muslimana prema ekstremnoj desnici može se naći u činjenici da su (ekstremna) desnica i desničarska politika dugo prisutni u političkom i društvenom životu Srbije, te da su zbog toga muslimani naučili da žive uz njih. Kako jedan od naših sagovornika objašnjava, „kada je nacionalizam zvanična politika ili se desničari tolerišu, onda je glavni problem u vlasti, a rast ekstremista je samo pokazatelj toga”.¹⁶⁰ Na „suživot” muslimana sa ekstremnom desnicom uticao je veliki porast islamofobije u mnogim državama Zapada, što je posledica prevelikog fokusa tih država na prevenciju i borbu protiv islamističkog ekstremizma i terorizma nakon terorističkih napada na „Kule blizakinje” u SAD.

Muslimani u Beogradu, međutim, imaju drugačiji odnos prema rastu i pojačanom delovanju ekstremne desnice. Ovaj trend ih veoma zabrinjava. Sagovornici su nam rekli da su najzabrinutiji muslimani arapskog porekla, posebno oni tamnije puti, jer strahuju da ih ekstremni desničari mogu pomešati sa migrantima. Nekoliko njih je i doživelo neprijatne situacije, koje su se jedva završile samo na verbalnom nasilju desničara. Imam jednog od beogradskih mesdžida nam je rekao da vernicima arapskog porekla, posebno onima koji nose tradicionalnu arapsku odeću, savetuje da se ne okupljaju ispred mesdžida nakon namaza (što je za njih uobičajeno) kako ne bi upadali u oko ekstremistima, već da se zadržavaju u prostorijama mesdžida. Iz sličnog razloga, na ulazu u mesdžid nije istaknuta tabla sa nazivom, te se, ukoliko se posmatra spolja, ne može zaključiti čemu su namenjene prostorije. Prema rečima naših sagovornika, u Beogradu živi oko 100 hiljada muslimana, od čega je nekoliko hiljada poreklom iz arapskih zemalja, koji su nakon studija osnovali porodice u Srbiji. Iako je ranije u Beogradu bilo nekoliko mesdžida koji su služili kao mesta za regrutaciju i slanje ekstremista u Siriju, a njeni pojedini pripadnici osuđeni za krivična dela terorizma, nema novih podataka o tome da postoje takva mesta, kao ni da delovanja ekstremno desničarskih organizacija dodatno radikalizuju muslimane u Beogradu. Naravno, širenje straha među beogradskim muslimanima usled delovanja ekstremne desnice treba da predstavlja dovoljan razlog da državne institucije ozbiljnije rade na prevenciji i borbi protiv ekstremne desnice.

Zaključak i preporuke

Broj desničarskih političkih partija i ekstremno desničarskih pokreta sa izrazito antimigrantskom politikom smanjen je u prethodnih godinu dana, te je u tom pogledu danas najaktivnija grupa „Narodna patrola” i sa njom povezane manje grupacije. Političke partije „Dveri” i „DJB”, koje su među prvima počele da vode antimigrantsku politiku u Srbiji, više ne problematizuju teme migracija i migranata. Istraživanje je pokazalo i da je sposobnost privlačenja novog članstva antimigrantske ekstremne desnice veoma ograničeno. I pored toga, ne treba potcenjivati uticaj koje ove grupe imaju na širu populaciju, jer one svojim aktivnostima utiču na normalizaciju ksenofobije, mržnje i netrpeljivosti prema onima koji dele različita mišljenja, a samim tim i stavova i vrednosti koji su nespojivi sa demokratskim poretom. Ekstremna desnica to postiže tako što svoje delovanje usmerava na internet i društvene mreže, koji su postali glavno sredstvo informisanja građana i gde se, uz veoma malo resursa i dobru umreženost, može doći do velikog broja ljudi, od kojih mnogi i nisu (ekstremni) desničari.

Ekstremnoj desnici antimigrantske poruke zapravo služe kao sredstvo da privuče pažnju šire publike, te da bude aktuelna i potrebna kao spasilac nacije od neprijatelja. U osnovi antimigrantskih poruka nalaze se netrpeljivost i mržnja prema „drugom”, a manipulacija je glavno sredstvo za pridobijanje i širenje pažnje. Međutim, mržnja i manipulacija se veoma lako mogu preusmeriti sa migranata ka drugim „opasnim” akterima, kao što je to već i bio slučaj sa građanima Sombora ili sa onima koji su se antimigrantskoj retorici suprotstavili činjenicama. Brzo tematsko preorijentisanje ekstremnih desničara i dodavanje novih tema (npr. antivakcerske teme) govore u prilog ovoj tezi. U uslovima kada državne institucije ne reaguju (adekvatno) na ekstremno desničarske aktivnosti, a pojedine njihove reakcije (npr. redovna privođenja ekstremnih desničara bez epiloga) zapravo idu na ruku ekstremnoj desnici jer od njih prave žrtve, potencijal za širenje uticaja ovih pokreta je veliki. Tim pre što i vlastima u Srbiji ide na ruku delovanje antimigrantskih ekstremno desničarskih pokreta, jer oni preusmeravaju frustracije i nezadovoljstvo građana lošom socioekonomskom i političkom situacijom sa vlasti na migrante.

Zbog svega toga, veoma je važno prioritizovati borbu protiv ekstremno desničarskih organizacija, ali i raditi na prevenciji širenja ekstremno desničarskih uverenja, što je znatno složeniji i duži proces. Sastavni deo prevencije su i istraživanja ovog problema, pogotovo empirijska jer, kao što smo pokazali, ekstremna desnica se danas brzo menja, tematski, organizaciono i po načinu delovanja. Posebno su važna istraživanja faktora koji ljude u Srbiji čine ranjivim i podložnim ekstremno desničarskim idejama, kojih gotovo da nema, a postala su uobičajena kada je reč o istraživanju islamističkog ekstremizma.

Preporuke:

- Potrebno je da državne institucije brzo i dosledno reaguju na antimigrantske aktivnosti ekstremnih desničara, kako one koje se neposredno staraju o bezbednosti građana – Bezbednosno-informativna agencija, policija i tužilaštvo, tako i nosioci najviših državnih funkcija u Srbiji, koji treba nedvosmisleno javno da osuđuju incidente koje izazivaju ekstremni desničari. Oni, takođe, treba da na listu prioriteta uvrste i borbu protiv desničarskog ekstremizma, te da za to opredele resurse.
- Odeljenje za borbu protiv visokotehnološkog kriminala MUP-a Srbije treba da reaguje na (očigledne) slučajeve govora mržnje na društvenim mrežama, umesto što istražuje kritičare vlasti.
- Medijsko opismenjivanje i podsticanje kritičkog načina razmišljanja među mladima treba staviti među najvažnije prioritete obrazovne politike u Srbiji. Dezinformacije, govor mržnje i sadržaji puni nasilja uvek će postojati na društvenim mrežama i nijedna restriktivna politika ne može u potpunosti da spreči njihovo širenje bez dovođenja u pitanje poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda. Zato je važno da mladi imaju dovoljno znanja i veština da ih prepoznaju kako bi mogli da ih odbace.
- Ekstremna desnica se danas menja, te su zato neophodna stalna istraživanja o ovom fenomenu. Posebno su neophodna istraživanja o faktorima koji ljude čine ranjivim i podložnim ekstremno desničarskim idejama, jer njih gotovo da nema.
- Komesarijat za izbeglice i migracije, MUP i druge nadležne državne institucije treba redovno i blagovremeno da objavljuju podatke koji se odnose na migracije, a koji mogu biti osnova za izveštavanje o ovoj temi zasnovano na proverenim podacima.
- Mediji treba redovno i detaljno da izveštavaju o migrantima u Srbiji, te da prave reportaže o njima, kao i sa ljudima koji žive u mestima gde se nalaze centri za azil i prihvatni centri. Izveštaji medija ne treba da sadrže samo dobre vesti o migrantima, već treba i da ukazuju na realne probleme, sa kojima se suočavaju migranti, ali i državne institucije i građani u mestima u kojima se oni nalaze. Istraživanja su pokazala da su građani koji raspolažu tačnim informacijama vezanim za probleme sa migrantima (npr. oni koji žive u mestima gde su i centri za azil i centri za migrante) manje podložni dezinformacijama i antimigrantskim narativima. Iako su pratioci ekstremnih desničara veoma zatvoreni za kontranarative, koje označavaju kao dezinformacije i izdajničke sadržaje, objektivnim i redovnim informisanjem može se sprečiti širenje njihovog uticaja na širu publiku.
- Vladine i nevladine organizacije koje se bave temama migracija i bezbednosti treba da organizuju obuke za medije kako bi ih upoznali sa ovim temama, kao i sa tim kako odgovorno i bez senzacionalizma izveštavati o njima.
- Društvene mreže (Fejsbuk, Instagram, Tviter, Jutjub i sl.) treba da angažuju veći broj administratora i saradnika sa našeg govornog područja kako bi oni mogli blagovremeno da sankcionišu govor mržnje i dezinformacije. Zbog osobenosti srpskog jezika (npr. veliki broj leksema) softverska rešenja za prepoznavanje govora mržnje ne mogu biti jedino rešenje. Iako zabrana grupa na društvenim mrežama koje šire mržnju ima ograničene domete, pa čak može izazvati i kontraefekte, njom se ipak krnje njihova popularnost i uticaj, te im se otežava rad.

- 1 Heather Ashby, "Far-Right Extremism is a Global Problem," *Foreign Policy*, January 15, 2021, <https://foreignpolicy.com/2021/01/15/far-right-extremism-global-problem-worldwide-solutions/>.
- 2 Isidora Stakić, *Odnos Srbije prema ekstremno desničarskim organizacijama* (Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2013).
- 3 Više o tome videti u: Stakić, Isidora. "Serbian Nationalism and Right-Wing Extremism." In *Violent Extremism in the Western Balkans*, edited by Filip Ejodus and Predrag Jureković. Vienna: Federal Ministry of Defence, Republic of Austria, 2016.
- 4 Bojan Stojanović, „Boravak u limbu: Balkanska ruta nakon zatvaranja granica,” *Vreme*, 2. decembar 2021, <https://www.vreme.com/vreme/boravak-u-limbu/>.
- 5 Ivica Petrović, „Srpski desničari vode kampanju preko leđa migranata,” *DW*, 20. februar 2020, <https://p.dw.com/p/3Y3Wj>.
- 6 Jelena Pejić Nikić, ed., *Izveštaj koalicije prEUgovor o napretku Srbije u klasteru 1 – novembar 2021*. (Beograd: Koalicija prEUgovor, 2021), 123.
- 7 Fejsbuk profil „Inicijative – Nema predaje Kosova i Metohije”: <https://www.facebook.com/nemapredajekosovaimetohije/>.
- 8 Kisić, Izabela, ur. *Desni Ekstremizam U Srbiji*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2020.
- 9 Pejić Nikić, *Izveštaj koalicije prEUgovor o napretku Srbije u klasteru 1 – novembar 2021*, 123.
- 10 Jaak Billiet, Bart Meuleman, and Hans De Witte, "The relationship between ethnic threat and economic insecurity in times of economic crisis: Analysis of European Social Survey data," *Migration Studies* 2, no. 2 (July 2014), <https://doi.org/10.1093/migration/mnu023>.
- 11 Farid Hafez and Enes Bayrakli, eds., *European Islamophobia Report 2019* (Ankara: Foundation for Political, Economic and Social Research, 2020).
- 12 Denitza Kamenova and Etienne Pingaud, "Anti-migration and Islamophobia: Web populism and targeting the 'Easiest Other,'" in *Populism and the Web*, ed. Mojca Pajnik and Birgit Sauer (London: Routledge, 2017).
- 13 Faisal Al Yafai, "The far-right's influence in Europe is much greater than its new EU Parliamentary group suggests," *Euroactiv*, June 27 2019, <https://www.euroactiv.com/section/eu-elections-2019/opinion/the-far-rights-influence-in-europe-is-much-greater-than-its-new-eu-parliamentary-group-suggests/>.
- 14 James Downes, Matthew Loveless, and Andrew Lam, "The Looming Refugee Crisis in the EU: Right-Wing Party Competition and Strategic Positioning," *Journal of Common Market Studies* 59, no. 5 (September 2021), <https://doi.org/10.1111/jcms.13167>.
- 15 Ivica Petrović, „Srpski desničari vode kampanju preko leđa migranata,” *DW*, 20. februar 2020, <https://p.dw.com/p/3Y3Wj>.
- 16 BCLJP, *Pravo na azil u Republici Srbiji: Izveštaj za period januar–mart 2020*. (Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2020), 49.
- 17 Aleksandar Matković, „Kako nemačka ekstremna desnica na Balkanu gradi stranke protiv izbeglica,” *Mašina* (Beograd), 13. oktobar 2021, <https://www.masina.rs/kako-nemacka-ekstremna-desnica-na-balkanu-gradi-stranke-protiv-izbeglica/>.
- 18 Pew Research Center, "Number of Refugees to Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015," *Pew Research Report* (Pew Research Center), August 2 2016, <https://www.pewresearch.org/global/2016/08/02/number-of-refugees-to-europe-surges-to-record-1-3-million-in-2015/>.
- 19 Bojan Stojanović, „Boravak u limbu: Balkanska ruta nakon zatvaranja granica,” *Vreme*, 2. decembar, 2021, <https://www.vreme.com/vreme/boravak-u-limbu/>.
- 20 Bodo Weber, *The EU-Turkey Refugee Deal and the not quite closed balkan route* (Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung Dialogue Southeast Europe, 2017). <https://library.fes.de/pdf-files/bue-ros/sarajevo/13436.pdf>.
- 21 Armina Galijaš, "Permanently in Transit. Middle Eastern Migrants and Refugees in Serbia," in *Along the Balkan Route: The Impact of the Post-2014 'Migrant Crisis' on the EU's South East Periphery*, ed. Alexandra Prodromidou and Pavlos Gkasis (Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung, 2019).

- 22 Više o tome videti na primer: Milinkov, Smiljana, Stefan Janjić, and Natalija Jakovljević, eds. Izveštavanje O Migrantima: Između Manipulacije I Etike. Novi Sad: Nezavisno društvo novinara Vojvodine, 2021.
- 23 Jennifer Rankin, "EU proposes to ditch refugee quotas for member states," *The Guardian* (London), September 23, 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/sep/23/eu-proposes-to-ditch-refugee-quotas-for-member-states>.
- 24 Gary Stix, "Pandemic Year One Saw a Dramatic Global Rise in Anxiety and Depression," *Scientific American* (New York), October 8, 2021, <https://www.scientificamerican.com/article/pandemic-year-one-saw-a-dramatic-global-rise-in-anxiety-and-depression/>.
- 25 Garth Davies, Edith Wu, and Richard Frank, "A Witch's Brew of Grievances: The Potential Effects of COVID-19 on Radicalization to Violent Extremism," *Studies in Conflict & Terrorism* (10 May, 2021), <https://doi.org/10.1080/1057610X.2021.1923188>, <https://doi.org/10.1080/1057610X.2021.1923188>.
- 26 CTED, *Member states concerned by the growing and increasingly transnational threat of extreme right-wing terrorism*, United Nations Security Council (New York, 2020), https://www.un.org/securitycouncil/ctc/sites/www.un.org.securitycouncil.ctc/files/files/documents/2021/Jan/cted_trends_alert_extreme_right-wing_terrorism_july.pdf.
- 27 Joseph Johnson, "Internet usage worldwide – statistics & facts," *Statista*, September 3, 2021, <https://www.statista.com/topics/1145/internet-usage-worldwide/#dossierKeyfigures>
- 28 Esteban Ortiz-Ospina, "The rise of social media," *Our World in Data*, September 18, 2019, <https://ourworldindata.org/rise-of-social-media>.
- 29 Mark Beech, "COVID-19 Pushes Up Internet Use 70% And Streaming More Than 12%, First Figures Reveal," *Forbes* (Washington), March 25, 2020, <https://www.forbes.com/sites/mark-beech/2020/03/25/covid-19-pushes-up-internet-use-70-streaming-more-than-12-first-figures-reveal/?sh=6708e1033104>
- 30 Michael Jensen, *The Use of Social Media by United States Extremists* (Washington: START, 2018).
- 31 Boaz Ganor, "Understanding the Motivations of 'Lone Wolf' Terrorists The 'Bathtub' Model," *Perspectives on Terrorism* 15, no. 2 (April 2021), <https://www.jstor.org/stable/27007294>.
- 32 GTI, *The Rise of the Self-Radicalised Lone Wolf Terrorist* (Sydney: Institute for Economics & Peace, 2020). <https://www.visionofhumanity.org/increase-in-self-radicalised-lone-wolf-attackers/>.
- 33 Katherine Wu, "Radical ideas spread through social media. Are the algorithms to blame?," *NOVA*, March 28, 2019, <https://www.pbs.org/wgbh/nova/article/radical-ideas-social-media-algorithms/>.
- 34 Siladitya Ray, "The Far-Right is Flocking to These Alternate Social Media Apps – Not all of them are Thrilled," *Forbes*, January 14, 2021, <https://www.forbes.com/sites/siladityaray/2021/01/14/the-far-right-is-flocking-to-these-alternate-social-media-apps--not-all-of-them-are-thrilled/?sh=53d30ba255a4>.
- 35 Chamila Liyanage, "Endchan: Narratives of the Chanosphere," *CARR Insights*, January 15, 2020, <https://www.radicalrightanalysis.com/2020/01/15/endchan-narratives-of-the-chano-sphere/>, i Stephane J. Baele, Lewys Brace, and Travis G. Coan, "Variations on a Theme? Comparing 4chan, 8kun, and Other chans' Far-Right "/pol" Boards," *Perspectives on Terrorism* 15, no. 1 (2021), <https://www.jstor.org/stable/26984798>.
- 36 Tyler C. Schnieders and Jonathan S. Gore, "We don't want your kind here: when people high in narcissism show prejudice against immigrants," *Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology* 5, no. 3 (2011).
- 37 Srđan Dušanić, *Mladi i ekstremizam* (Banja Luka: Perpetuum mobile – Institut za razvoj mladih i zajednice, 2020).
- 38 Centar za slobodne izbore i demokratiju, *Istraživanje o pokretačima radikalizma i nasilnog ekstremizma među mladima u Srbiji* (Beograd: CESID, 2016).
- 39 *Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2020*, (Beograd: Republički zavod za statistiku, 2021), <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20215671.pdf>.
- 40 „Loša ekonomska situacija glavni razlog odlaska mladih iz Srbije,” *Danas*, 6. mart 2020, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/losa-ekonomska-situacija-glavni-razlog-odlaska-mladih-iz-srbije/>.

- 41 Michael Savelkoul et al., "Anti-Muslim Attitudes in The Netherlands: Tests of Contradictory Hypotheses Derived from Ethnic Competition Theory and Intergroup Contact Theory," *European Sociological Review* 27, no. 6 (2011).
- 42 Dr. James Dennison and Dr. Lenka Dražanová, *Public attitudes on migration: rethinking how people perceive migration*, Migration Policy Centre, European University Institute, Florence (2018), https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/62348/MPC_OPAM_Public_attitudes_on_migration_study.pdf?sequence=1.
- 43 Intervju sa sagovornicom koja se bavi istraživanjem u oblasti bezbednosti i migracija vođen 25. juna 2021. godine.
- 44 Bojan Elek, *Komparativni pregled stavova ispitanika na Kosovu i u Srbiji o javnim institucijama* (Beogradski centar za bezbednosnu politiku i Kosovski centar za bezbednosne studije, 2020).
- 45 Marija Ignjatijević, Bojan Elek, i Marija Pavlović, *Naoružavanjem protiv bele kuge, kriminala i korupcije – stavovi građana o bezbednosti* (Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 24. novembar 2020).
- 46 Boban Stojanović i Aleksandar Ivković, *Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji* (Beograd: Krovna organizacija mladih Srbije, 2021).
- 47 Predrag Petrović et al., *Sektor bezbednosti u zarobljenoj državi* (Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2020).
- 48 Komentari na Fejsbuk objavama na stranici organizacije „Narodna patrola“: <https://www.facebook.com/narodnapatrola/>.
- 49 Vivika Halapuu, Tiiu Paas, and Tiit Tammaru, *Is institutional trust related to the attitudes towards immigrants in Europe? A study of majority and minority population*, University of Tartu, Estonia (Norface migration, 2013).
- 50 Dennison and Dražanová, *Public attitudes on migration: rethinking how people perceive migration*. European https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/62348/MPC_OPAM_Public_attitudes_on_migration_study.pdf?sequence=1
- 51 Filip Ejduš and Predrag Jureković (eds.), *Violent Extremism in the Western Balkans* (Vienna: Republic of Austria, Federal Ministry of Defence and Sports 2016).
- 52 Više o blagonaklonom i nedoslednom odnosu državnih institucija Srbije prema ekstremoj desnici videte u: Stakić, Isidora. *Odnos Srbije prema ekstremno desničarskim organizacijama*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2013, i Kisić, Izabela, ur. *Desni ekstremizam u Srbiji*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2020.
- 53 Predrag Petrović and Isidora Stakić, *Western Balkans Extremism Research Forum – Serbia Report* (British Council, 2018).
- 54 Nevena Bogdanović, „Nacionalisti prete migrantima u Srbiji,” *Radio Slobodna Evropa*, 24. februar 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/migranti-u-srbiji-meta-zastrasivanja-i-diskriminacije/30451886.html>.
- 55 Gordana Ćosić, „Zašto je dozvoljen skup antimigrantskih desničara u Beogradu?,” *Radio Slobodna Evropa*, 29. oktobar 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/za%20je-dozvoljen-skup-antimigrantskih-desni%20C4%8Dara-u-beogradu/30919602.html>.
- V. Jeremić, „Još bez istrage antimigrantskih ‘narodnih patrola,’” *Danas*, 20. jun 2020, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/jos-bez-istrage-antimigrantskih-narodnih-patrola/>.
- 56 Intervju sa sagovornikom koji živi u Somboru vođen 22. novembra 2021. godine.
- 57 Tekstovi objava sa Fejsbuk stranice organizacije „Narodna patrola“: https://www.facebook.com/narodnapatrola/?ref=page_internal.
- 58 „Skup protiv migranata i kontraskup u Beogradu, dve strane razdvajala policija,” *Danas*, 25. oktobar 2020, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/poceo-skup-protiv-migranata-u-beogradu-i-kontraskup-dve-strane-razdvaja-policija/>.
- 59 Zakon o zabrani diskriminacije, „Sl. glasnik RS”, br. 22/2009 i 52/2021.
- 60 Zakon o javnom okupljanju, „Sl. glasnik RS”, br. 6/2016.
- 61 Ćosić, „Zašto je dozvoljen skup antimigrantskih desničara u Beogradu?.”
- 62 „Vučić: Ne znam šta su ‘Narodne patrola,’” *Radio Slobodna Evropa*, 11. novembar 2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-narodne-patrole-mural-srbija/31556482.html>.

- 63 Gorana Pebić i Milica Starinac, „Migranti odlaze, mržnja ostaje,” (Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2021). <https://bezbednost.org/multimedia/migrantiodlaze-mrznja-ostaje/>.
- 64 Marija Pavlović, *Analiza funkcionisanja institucija u borbi protiv organizovanog visokotehnološkog kriminala u Srbiji* (Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2020).
- 65 Više detalja videti u poglavlju „Posledice delovanja antimigrantske ekstremne desnice”.
- 66 Intervju sa sagovornikom koji prati temu ekstremizma vođen 24. avgusta 2021. godine.
- 67 Intervju sa ekspertkinjom za migracije vođen 2. septembra 2021. godine.
- 68 „Vulin: Srbija neće biti parking za migrante,” *Politika*, 10. novembar 2021, <https://www.politika.rs/scc/clanak/491794/Vulin-Srbija-neece-biti-parking-za-migrante>.
- 69 „Vojska intervenisala u Šidu, 18 migranata vraćeno u prihvatne centre,” *Danas*, 17. maj 2020, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vojska-intervenisala-u-sidu-18-migranata-vraceno-u-prihvatne-centre/>.
- 70 Marija Vučić, „Mržnja, laži i patrole: Srpska antimigrantska brigada se igra vatrom,” *BIRN*, 21. septembar 2021, <https://balkaninsight.com/2021/09/21/mrznja-lazi-i-patrole-srpska-antimigrantska-brigada-se-igra-vatrom/?lang=sr>.
- 71 „Dveri pokrenule peticiju protiv migrantske politike u Srbiji,” *Danas*, 16. decembar 2019, <https://www.danas.rs/vesti/politika/dveri-pokrenule-peticiju-protiv-migrantske-politike-u-srbiji/>.
- 72 Srpski pokret Dveri, YouTube, 18. februar, 2020, <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=U-LU54cqjEA>.
- 73 „Radulović: Deca nam beže iz zemlje, a vlast pokušava da gubitak kompenzuje migrantima,” *Danas*, 27. novembar 2019, <https://www.danas.rs/vesti/politika/radulovic-deca-nam-beze-iz-zemlje-a-vlast-pokusava-da-gubitak-kompenzuje-migrantima/>.
- 74 Dušan Komarčević i Maja Živanović, „Migranti i vakcina glavne teme za desnicu u Srbiji,” *Radio Slobodna Evropa*, 13. maj 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/migranti-i-vakcina-glavne-teme-za-desnicu-u-srbiji/30609856.html>.
- 75 Intervju sa sagovornicom koja je radila u migrantskom kampu vođen 1. oktobra 2021. godine.
- 76 Objava na Fejsbuk stranici organizacije „Narodna patrola”, 14. decembar 2021, <https://www.facebook.com/narodnapatrola>.
- 77 Nevena Bogdanović, „Nacionalisti prete migrantima u Srbiji,” *Radio Slobodna Evropa*, 24. februar 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/migranti-u-srbiji-meta-zastrasivanja-i-diskriminacije/30451886.html>
- 78 Milijana Rogač, „Razvojni put Levijatana: Od brige za pse do potere za migrantima,” *Istinomer*, 29. maj 2020, <https://www.istinomer.rs/analize/razvojni-put-levijatana-od-brige-za-pse-do-potere-za-migrantima/>.
- 79 „Protest protiv migranata u Beogradu,” *Radio Slobodna Evropa*, 8. mart 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30476286.html>.
- 80 *Ibid.*
- 81 „Skup protiv migranata i kontraskup u Beogradu, dve strane razdvajala policija,” *Danas*, 25. oktobar 2020, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/poceo-skup-protiv-migranata-u-beogradu-i-kontraskup-dve-strane-razdvaja-policija/>.
- 82 Zora Drčelić, „Gušenje Srbije,” *Vreme*, 15. jul 2020, <https://www.vreme.com/vreme/gusenje-srbije/>.
- 83 Objava na Fejsbuk stranici organizacije „Narodna patrola”, 09. jun 2021, <https://www.facebook.com/narodnapatrola>.
- 84 Radovan Balać, „'Patroldžije' nesmetano love ljude,” *Danas*, 19. april 2021, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/patroldzije-nesmetano-love-ljude/>.
- 85 Marko Lovrić, „Na dvedeset kilometara od sna,” *NIN*, 21. oktobar 2021.
- 86 Lovrić, „Na dvedeset kilometara od sna.”
- 87 „Predsednik opštine Šid podržao antimigrantske proteste,” *Radio Slobodna Evropa*, 3. novembar 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30928487.html>.
- 88 Objava na Fejsbuk stranici organizacije „Narodna patrola”, 3. decembar 2020, <https://fb.watch/axAAQco4lw/>.
- 89 Marija Vučić, „Mržnja, laži i patrole: Srpska antimigrantska brigada se igra vatrom,” *BIRN*, 21. septembar 2021, <https://balkaninsight.com/2021/09/21/mrznja-lazi-i-patrole-srpska-antimigrantska-brigada-se-igra-vatrom/?lang=sr>.
- 90 Vučić, „Mržnja, laži i patrole: Srpska antimigrantska brigada se igra vatrom.”

- 91 "Narodne patrolne," srbin.info, <https://srbin.info/tag/narodne-patrole/>.
- 92 Pokret za slobodu i nezavisnost, Facebook, <https://www.facebook.com/Pokret-za-slobodu-i-nezavisnost-1935302860126104>.
- 93 Ivana Vljajović, „Osam meseci zatvora zbog upada u migrantski centar u Obrenovcu,” *Insajder*, 05. jun 2020, <https://insajder.net/arhiva/vesti/osam-meseci-zatvora-zbog-upada-u-migrantski-centar-u-obrenovcu>.
- 94 Ana Lalić, „Tužilaštvo istražuje napad na migrante u Apatinu,” *Nova.rs*, 08. oktobar 2020, <https://nova.rs/vesti/drustvo/tuzilastvo-istrazuje-napad-na-migrante-u-apatinu/>.
- 95 Danilo Savić, „Jeziva scena u autobusu: Isterao migrante pa im pretio ‘metkom u crnu glavu,’” *Nova.rs*, 25. septembar 2021, <https://nova.rs/vesti/drustvo/jeziva-scena-u-autobusu-isterao-migrante-pa-im-pretio-metkom-u-crnu-glavu/>.
- 96 Gorana Pebić i Milica Starinac, „Migranti odlaze, mržnja ostaje,” (Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2021). <https://bezbednost.org/multimedia/migrantiodlaze-mrznja-ostaje/>.
- 97 Komentar uz Fejsbuk objavu „Narodne patrolne”: <https://www.facebook.com/watch/?v=338994207903254>.
- 98 Komentar na Fejsbuk objavu „Narodne patrolne”: <https://www.facebook.com/narodnapatrola/posts/3680669515347938>.
- 99 Ivana Krstić, *Priručnik o zaštiti migranata u Republici Srbiji*, (Beograd: Međunarodna organizacija za migracije – Misija u Srbiji, 2018), 12.
- 100 Fejsbuk objava „Narodne patrolne”: <https://www.facebook.com/narodnapatrola/posts/3712939288787627>.
- 101 „Primer iz Sombora upozorava: Kako se lažne vesti koriste za stvaranje antimigrantske atmosfere,” *Euronews Srbija*, 14. jul 2021, <https://www.euronews.rs/srbija/aktuelno/8787/primer-iz-sombora-upozorava-kako-se-lazne-vesti-koriste-za-stvaranje-antimigrantske-atmofere/vest>.
- 102 BCLJP, *Pravo na azil u Republici Srbiji: Izveštaj za period januar–mart 2020* (Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2020), 50.
- 103 Fejsbuk stranica „Narodne patrolne”: <https://www.facebook.com/watch/?v=419023512851970>
- 104 Video-objava na Fejsbuk stranici „Narodne patrolne”: <https://www.facebook.com/watch/?v=741948316715016>.
- 105 Razgovor sa pripadnikom „Narodna patrola” vođen 18. avgusta 2021.
- 106 Fejsbuk objava „Narodne patrolne.” <https://www.facebook.com/narodnapatrola/posts/3683049811776575>
- 107 Video-objava na Fejsbuk stranici „Narodne patrolne”: <https://www.facebook.com/narodnapatrola/videos/544556676788732/>.
- 108 Vladimir Petronijević, „Stereotipi o migrantima,” *Peščanik*, 4. jun 2020, <https://pescanik.net/stereotipi-o-migrantima/>.
- 109 Videti internet stranicu Komesarijata za izbeglice i migracije Republike Srbije, koja sadrži lokalne akcione planove: <https://kirs.gov.rs/lat/lokalni-akcioni-planovi/usvojeni-lap-ovi>.
- 110 Petronijević, „Stereotipi o migrantima.”
- 111 „Ori se Alahu Akbar sa Kalemegdana, više desetina muslimana se moli i klanja,” *Srbin.info* (Beograd), 10. jun 2017, <https://srbin.info/drustvo/ori-se-alahu-akbar-sa-kalemegdana-vise-desetina-muslimana-se-moli-i-klanja-video/?lang=lat>.
- 112 Fejsbuk objava „Narodne patrolne”: <https://www.facebook.com/watch/?v=1560493910963006>.
- 113 „Na protestima u Beogradu brutalne uvrede na račun poslanika Muhameda,” *Radio Sarajevo*, 10. maj 2020, <https://radiosarajevo.ba/vijesti/regija/na-protestima-u-beogradu-brutalne-uvrede-na-racun-poslanika-muhameda/376592>.
- 114 UNHCR, *UNHCR Serbia Snapshot – November 2021*, United Nations High Commissioner for Refugees (Geneva: Operational Data Portal, December 14 2021), <https://reliefweb.int/report/serbia/unhcr-serbia-snapshot-november-2021>.
- 115 BCLJP, *Pravo na azil u Republici Srbiji. Izveštaj za period jul–septembar 2021*. (Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2021). Str. 5–7.
- 116 Fejsbuk stranica „Narodnih patrola”: <https://www.facebook.com/watch/?v=960297108154916>.
- 117 Twtter stranica Pavla Bihalija: <https://twitter.com/pavlebiali/status/1338411427728662528>.

- 118 Vukašin Obradović, „Globalizacija terorizma,” *Vreme*, 10. decembar, 2020, <https://www.vreme.com/vreme/globalizacija-terorizma/>.
- 119 Komentar uz Fejsbuk objavu „Narodne patrola”: <https://www.facebook.com/watch/?v=741948316715016>.
- 120 Videti na primer: „MIGRANTI U MUZEJU UČILI O SRBJII! Ovako su Based i Mohamed, prijatelji iz Pakistana zavoleli Kikindu,” *Informer* (Beograd), 11. novembar 2021, <https://informer.rs/srbija/vesti/651244/migrantimuzeju-ucili-srbjii-ovako-based-mohamed-prijatelji-pakistana-zavoleli-kikindu-foto>.
- 121 Fejsbuk objava „Narodne patrola”: <https://www.facebook.com/narodnapatrola/posts/3683049811776575>.
- 122 Stefan Janjić, „Kvalitativna analiza dezinformacija o migrantima,” in *Izveštavanje o migrantima: Između manipulacije i etike*, ur. Smiljana Milinkov, Stefan Janjić, i Natalija Jakovljević (Novi Sad: Nezavisno društvo novinara Vojvodine, 2021), 12–13.
- 123 Soroush Vosoughi, Deb Roy, and Sinan Aral, “The spread of true and false news online,” *Science* 359, no. 6380 (2018), <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>. Navedeno prema: Janjić, “Kvalitativna analiza dezinformacija o migrantima”, 17.
- 124 Janjić, „Kvalitativna analiza dezinformacija o migrantima,” 16.
- 125 Trivadar Farago, „Uvrede novinarki zbog pominjanja migranata,” *SOinfo.org*, 10. septembar 2021, <https://www.soinfo.org/vesti/25475/uvrede-novinarki-zbog-pominjanja-migranata/>.
- 126 Janjić, „Kvalitativna analiza dezinformacija o migrantima,” 13.
- 127 Ivana Krstić, *Zaštita prava migranata u Republici Srbiji* (Beograd: Međunarodna organizacija za migracije - Misija u Srbiji, 2012).
- 128 Janjić, „Kvalitativna analiza dezinformacija o migrantima,” 14.
- 129 Fejsbuk objava „Narodne patrola”: <https://www.facebook.com/narodnapatrola/posts/3725047530910136>.
- 130 Franziska Schutzbach, “Anti-feminism is making right-wing stances socially acceptable,” *Heinrich Böll Stiftung*, 03. maj, 2019, <https://www.gwi-boell.de/en>.
- 131 Nellie Bowles, “‘Replacement Theory,’ a Racist, Sexist Doctrine, Spreads in Far-Right Circles,” *New York Times*, 18. mart 2019, <https://www.nytimes.com/2019/03/18/technology/replacement-theory.html>.
- 132 Radicalisation Awareness Network, *Conspiracy theories and right-wing extremism – Insights and recommendations for P/CVE* (European Commission, 2021), https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2021-04/ran_conspiracy_theories_and_right-wing_2021_en.pdf.
- 133 Rafaela Dancygier, “Another Progressive’s Dilemma: Immigration, the Radical Right & Threats to Gender Equality” *Daedalus* 149, no.1, no. Women & Equality (2020).
- 134 Nejra Veljan i Maida Čehajić, *Rodne ideologije: Kako ekstremisti iskorištavaju borbe za ženska prava i pokreću recipročnu radikalizaciju* (Sarajevo: Atlantska Inicijativa, 2021).
- 135 Stefanie C Boulila i Christiane Carri, “On Cologne: Gender, migration and unacknowledged racisms in Germany” *European Journal of Women’s Studies* 24, no. 3 (August 1, 2017).
- 136 Ralf Bosen, “New Year’s Eve in Cologne: 5 years after the mass assaults,” *Deutsche Welle*, Decembar 31, 2020, <https://www.dw.com/en/new-years-eve-in-cologne-5-years-after-the-mass-assaults/a-56073007>
- 137 Bosen, “New Year’s Eve in Cologne: 5 years after the mass assaults.”
- 138 Dario Hajrić, „Kukaste patrola – zašto su odjednom migranti na meti?,” *DW*, 24. februar 2020, <https://www.dw.com/sr/kukaste-patrole-za-%C5%A1to-su-odjednom-migranti-na-meti/a-52497342>.
- 139 Objava na Fejsbuk stranici organizacije „Narodna patrola”, 17. mart 2021, <https://www.facebook.com/narodnapatrola>
- 140 Komentari na objavama na stranici organizacije „Narodna patrola”: https://www.facebook.com/narodnapatrola/?ref=page_internal.
- 141 Komentari na objavama na stranici organizacije „Narodna patrola”: https://www.facebook.com/narodnapatrola/?ref=page_internal.

- 142 Marko Apostolović, „Laž do laži: žene sa kolaža nisu žrtve migranata,” *FakeNews Tragač*, 5. maj 2020, <https://fakenews.rs/2020/02/05/laz-do-lazi-2020/>.
- 143 Petar Alimpijević, „Ne, migranti nisu zadavili ženu u Somboru,” *VOICE*, 9. jul 2021, <https://voice.org.rs/ne-migranti-nisu-zadavili-zenu-u-somboru/>.
- 144 Milica Ljubičić, „Nastavnice nose 'hidžabe' zbog dece migranata?,” *Raskrikavanje*, 25. maj 2020, <https://www.raskrikavanje.rs/page.php?id=Nastavnice-nose-hidzabe-zbog-dece-migranata?-671>.
- 145 „Uvrede novinarki zbog pominjanja migranata,” *SOinfo*, 10. septembar 2021, <https://www.soinfo.org/vesti/vest/25475/uvrede-novinarki-zbog-pominjanja-migranata/>.
- 146 Sanja Kosović, Divna Prusac i Petar Alimpijević, „Manipulativno izveštavanje o novinarima, NVO i institucijama koje pomažu migrantima,” *VOICE*, 27. novembar 2020, <https://voice.org.rs/manipulativno-izvestavanje-o-novinarima-nvo-i-institucijama-koje-pomazu-migrantima/>.
- 147 Smiljana Milinkov, Stefan Janjić i Natalija Jakovljević, *Izveštavanje o migrantima: Između manipulacije i etike* (Novi Sad: Nezavisno društvo novinara Vojvodine, februar 2021).
- 148 Iskaz učesnika fokus grupe, održane 11. oktobra 2021. godine.
- 149 Marija Ignjatijević, Bojan Elek, i Marija Pavlović, *Boosting Armament to Fight Demographic Decline, Crime and Corruption* (Belgrade Centre for Security Policy, 2020), 4.
- 150 Ignjatijević, Elek, i Pavlović, *Boosting Armament to Fight Demographic Decline, Crime and Corruption*, 8.
- 151 Miloš Popović i Sonja Stojanović, *Stavovi građana o bezbednosti Srbije i dijalogu sa Prištinom*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku (Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 14. februar 2017), https://bezbednost.org/wp-content/uploads/2020/06/stavovi_gradjana_o_bezbednosti_srbije_i_dijalogu_s.pdf.
- 152 Videti na primer: Jovana Bjekić, Marko Živanović, i Maša Vukčević Marković, *Stavovi prema migrantima i izbeglicama u Srbiji* (Beograd: Psychosocial Innovation Network, 2020).
- 153 Nemanja Stevanović, „Istraživanje pokazalo zbližavanje ekstremne desnice i antivaksera u Srbiji,” *RSE*, 16. jun 2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-pandemija-ekstremna-desnica-antivakseri/31311122.html>.
- 154 Intervju sa sagovornikom iz Sombora vođen 22. novembra 2021. godine.
- 155 „Društvene mreže ubedljivo prve za informisanje građana,” *Danas*, 29. septembar 2020, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/drustvene-mreze-ubedljivo-prve-za-informisanje-gradjana/>.
- 156 Irena Pejić, „Bildovanje antimigrantske desnice,” *Mašina*, 25. februar 2020, <https://www.masina.rs/lazne-vesti-i-medunarodna-saradnja-kljucni-za-uspeh-ekstremne-desnice/>.
- 157 „U Beogradu paljenje sveća za žrtve genocida, uz proteste desničara,” *RSE*, 11. jul 2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srebrenica-skup-secanja-beograd-desnicari/31353293.html>.
- 158 „Partizanovi navijači u Novom Pazaru: 'Nož, žica, Srebrenica',” *Al Jazeera Balkans*, 9. avgust 2021, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/8/9/nacionalisticki-ispadi-partizanovih-navijaca-obiljezili-utakmicu-u-novom-pazaru>.
- 159 Jelena Pejić Nikić, ed., *Izveštaj koalicije prEUgovor o napretku Srbije u klasteru 1 – novembar 2021.* (Beograd: Koalicija prEUgovor, 2021), 123.
- 160 Intervju sa stanovnikom Novog Pazara vođen 24. avgusta 2021. godine

Spisak skraćenica

AfD	Alternative für Deutschland
BCBP	Beogradski centar za bezbednosnu politiku
DJB	Dosta je bilo
EU	Evropska unija
KIRS	Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije
KOMS	Krovna organizacija mladih Srbije
LAP	Lokalni akcioni plan
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
NVO	Nevladina organizacija
SAD	Sjedinjene Američke Države
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
VTK	Visokotehnoški kriminal

Spisak grafikona

Grafikon 1. Antimigrantski stavovi građana Srbije	44
Grafikon 2. Stavovi građana Srbije prema migracionoj politici	44

Predrag Petrović radi u Beogradskom centru za bezbednosnu politiku od 2006. godine. Tokom svoje karijere najviše se interesovao za istraživanje formalnih i neformalnih odnosa između bezbednosti i političke moći, kao i za nove i slabo istražene teme poput privatizacije bezbednosti, reforme službi bezbednosti i nasilnog ekstremizma. Jedan je od autora prve sveobuhvatne studije o nasilnom ekstremizmu u Srbiji „Extremism Research Forum – Serbia Report”. Izdavačka kuća Roman i Litlfield objavila je Petrovićeve studija slučaja o reformi službi bezbednosti u Srbiji u hrestomatiji “Handbook of European Intelligence Cultures”, u kojoj su analizirane službe bezbednosti u preko 30 država Evrope. Doktorirao je 2021. godine na Fakultetu političkih nauka na temi „Reforma službi bezbednosti u Srbiji.” Imejl: predrag.petrovic@bezbednost.org

Marija Ignjatijević je istraživačica Beogradskog centra za bezbednosnu politiku specijalizovana za odbrambene politike i međunarodnu vojnu saradnju Srbije. Od 2017. godine istražuje rad Ministarstva odbrane i Vojske Srbije. Napisala je niz publikacija u oblasti odbrane i učestovala u izradi Indeksa integriteta sektora odbrane, koji objavljuje Transparency International – Defence and Security. Pored toga, bavi se i nasilnim ekstremizmom u regionu, kao i skupštinskim nadzorom sektora bezbednosti u Srbiji. Pre dolaska u BCBP, Marija je provela 8 meseci u Institutu Evropske unije za bezbednosne studije u Parizu, gde je istraživala nasilni ekstremizam na Zapadnom Balkanu. Imejl: marija.ignjatijevic@bezbednost.org

O Beogradskom centru za bezbednosnu politiku

Beogradski centar za bezbednosnu politiku (BCBP) jeste nezavisni istraživački centar koji radi na stvaranju demokratskog društva odgovornih institucija u kome je bezbednost javno dobro, a ljudi slobodni, ravnopravni i bez straha. BCBP doprinosi unapređenju bezbednosti građana u skladu sa demokratskim principima i poštovanjem ljudskih prava kroz istraživanje, javno zastupanje, razvoj zajednice i obrazovanje.

Od osnivanja 1997. godine do 2010. radi pod imenom Centar za civilno-vojne odnose (CCVO). Od 2012. godine redovno je nabolje ocenjeni *tink-tenk* sa Zapadnog Balkana koji se bavi temom odbrane i nacionalne bezbednosti, kao i temom spoljne politike i međunarodnih odnosa, na najpoznatijoj rang listi istraživačkih centara (*Global Go To Think Tank Index Report*).

Istraživački tim BCBP-a razvio je jedinstvenu metodologiju za nadgledanje tokova i ocenjivanje dometa reforme sektora bezbednosti – *Indeks reforme sektora bezbednosti*. Objavio je dva godišnjaka reforme sektora bezbednosti u Srbiji 2008. i 2012. godine, a metodologija je kasnije primenjena i u drugim zemljama Zapadnog Balkana. Od tada BCBP kontinuirano prati rad vojske, policije, službi bezbednosti, privatnog sektora bezbednosti, kao i institucija nadležnih za kontrolu i nadzor bezbednosnih organa.

Osnivač je Beogradske škole za studije bezbednosti i specijalističkih postdiplomskih studija koje su prerasle u uspešan master program *Međunarodna bezbednost* na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Jedan je od osnivača Nacionalnog konventa o Evropskoj uniji i koordinator Radne grupe za Poglavlje 24 (Pravda, sloboda i bezbednost), te osnivač i koordinator koalicije prEUgovor koja prati reforme u okviru poglavlja 23 (Pravosuđe i osnovna prava) i 24 (Pravda, sloboda, bezbednost) pristupnih pregovora Srbije i Evropske unije. Jedan je od organizatora međunarodne konferencije Beogradski bezbednosni forum, koja više od deset godina okuplja renomirane stručnjake iz oblasti bezbednosti.

Neki od strateških ciljeva BCBP-a su: podrška razvoju organizacija civilnog društva i pokretačima promena u cilju stvaranja okruženja za transparentnije i odgovornije funkcionisanje državnih institucija, izrada analiza na teme iz oblasti bezbednosti, vladavine prava, spoljne i bezbednosne politike Srbije, kao i pružanje podrške aktivistima za ljudska prava, borcima za slobodu i uzbunjivačima kako bi podstakli njihovu misiju i povećali demokratske kapacitete čitavog društva.

Internet stranica BCBP-a: www.bezbednost.org

MIGRANTI ODLAZE, MRŽNJA OSTAJE ANTIMIGRANTSKA EKSTREMNA DESNICA U SRBIJI

Izdavač

Beogradski centar za bezbednosnu politiku
Đure Jakšića 6/5 Beograd
www.bezbednost.org

Autori

Predrag Petrović i Marija Ignjatijević.
U istraživanju učestvovala Gorana Pebić i
Milica Starinac, stažistkinje BCBP-a.

Lektura

Tatjana Hadžić Jovović

Dizajn i prelom

Srđan Ilić

Beograd, mart 2022.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

329.055.2(479.11)"20"

316.647.7:32(497.11)"20"

323.2(497.11)"20"

341.222-054.72(497.11)"20"

ПЕТРОВИЋ, Предраг, 1976-

Migranti odlaze, mržnja ostaje : antimigrantska ekstremna desnica u Srbiji / Predrag Petrović, Marija Ignjatijević. - Beograd : Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2022 (Beograd : Unagraf). - 58 str. : graf. prikazi ; 29 cm. - (Studija / [Beogradski centar za bezbednosnu politiku] ; 3) Tiraž 50. - Spisak skraćena: str. 44. - O autorima: str. 45. - Bibliografija: str. 49-55.

ISBN 978-86-6237-213-0

<https://doi.org/10.55042/NSPL6257>

1. Игњатијевић, Марија, 1990- [аутор]

а) Десница – Србија – 21 в б) Екстремизам – Србија – 21 в в) Мигранти – Србија – 21 в

COBISS.SR-ID 62045961

BCBP

bezbednost.org

ISBN 978-86-6237-213-0

<https://doi.org/10.55042/NSPL6257>